

Dergiabant

2023, 11(1): 21-44, doi: 10.33931/dergiabant.1250044

Ölüyü Yıkayanın Gusül ve Taşıyanın Abdest Almasıyla İlgili Rivayetlerin Sened ve Metin Açısından Değerlendirilmesi

An Evaluation of the Narrations About the Ghusl of Dead Body Bathers and the Ablution of the People Who Carry the Dead in Terms of Sanad and Text

Halil İbrahim DOĞAN¹

Geliş Tarihi (Received): 11.02.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 09.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2023

Öz: Her canlının tadacağı bir gerçek olan ölümle ilgili birçok hususu Hz. Peygamber'in hadislerinde bulmak mümkündür. Bir kimse öldüğü zaman onu yıkayıp kefenlemek, cenaze namazını kılmak ve taşıyıp defnetmek gibi ona karşı yapılması gereken birtakım vazifeler vardır. Çalışmanın konusu, ölen bir kimseyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla alakalı rivayetlerin değerlendirilmesidir. Her daim güncel bir konu olan ölüm hakkında böyle bir çalışmanın önemli olacağı düşünülmektedir. Araştırmada Hz. Peygamber'den nakledilen marfû rivayetlerin sahih olup olmadığı ve metnin doğru bir şekilde nasıl anlaşılacağı amaçlanmaktadır. Bunun için doküman analiz yöntemi kullanılarak hicrî ilk beş asırda telif edilen hadis kitaplarındaki rivayetler belirlenmiş, sened ve metin açısından incelenmiştir. Araştırmada senedi sahih olanlar bulunduğu gibi zayıf hadislerin de yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Hadisin metninde cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest alması ifade edilse de bunun bir zorunluluk olmadığı, duruma ve şartlara göre hareket edilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Bir icthad faaliyeti olduğu için âlimlerin rivayetlerin senedi ve metni üzerinde farklı görüşleri bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ölü, Gusül, Abdest, Tenkid.

&

Abstract: The hadiths of the Prophet include many issues related to death, which is a reality that every living being will face. When a person dies, Muslims have to perform some duties towards the deceased, such as washing and enshrouding, performing the funeral prayer, carrying and burial. The subject of this study is the evaluation of the narrations concerning the ghusl of dead body bathers and the ablution of those who carry the deceased. It is thought that such a study on death, which is always an up-to-date issue, is important. This study aims to investigate whether marfû narrations from the Prophet are authentic and how could the text be understood correctly. For this purpose, by using document analysis method, the narrations in the hadith books compiled in the first five centuries after Hijrah were identified and analysed in terms of sanad and text. This study concluded that there are both weak and sahih hadiths. Although the text of the hadith states that dead body bathers should perform ghusl and those who carry the body should perform ablution, it was found that this is not an obligation and that one should act according to the situation and circumstances. Since it is an act of ijthād, it was found that scholars have different opinions on the sanad and text of the narrations.

Keywords: Hadith, Dead, Ghusl, Ablution, Criticism.

Atıf/Cite as: Doğan, Halil İbrahim. "Ölüyü Yıkayanın Gusül ve Taşıyanın Abdest Almasıyla İlgili Rivayetlerin Sened ve Metin Açısından Değerlendirilmesi". *Dergiabant* 11/1 (Mayıs 2023), 21-44. doi: 10.33931/dergiabant.1250044

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Halil İbrahim Doğan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, hidogan@aybu.edu.tr.

1. Giriş

İnsanoğlunun fani hayatının son aşamasını bu dünyadan ayrılıp ebedî âleme olan yolculuğun başlangıcı sayılan ölüm oluşturmaktadır. Kur'ân'daki "Her canlı ölümü tadacaktır."² âyetinde ifade edildiği gibi herkes bu gerçeği Allah'ın takdir ettiği bir yerde ve zamanda yaşayacaktır. Ölüm, hayatın dünya ile âhîret dönemini birbirine bağlayan ve insanı ebedileştiren bir araçtır.³ Allah, emir ve yasaklarına uyan insanın daha güzel işler yapacağını ortaya çıkarmak için hayatı ve ölümü yarattığını bildirmektedir.⁴ İslâm dinine göre ölüm, insanın bu dünyada yaptıklarının hesabını vereceği ve imtihana çekileceği bir hayatın başlangıcıdır.

Kur'ân'ı tebliğ edip hayatında tatbik eden Hz. Peygamber'in hadislerinde ölümle ilgili birçok husus yer almaktadır. Temel hadis kaynaklarına bakıldığında bunu açık bir şekilde görmek mümkündür. Konulu hadis kitaplarında "Kitâbu'l-Cenâiz" adında müstakil bölümler ve diğerlerinde bu hususla alakalı hadisler bulunmaktadır. Cenaze bölümlerinde ölüm anında yapılması gerekenler, cenazenin yıkanması ve kefenlenmesi, cenaze namazı gibi temel hususlar yer alsa da bu bahisle alakalı Hz. Peygamber'in hadislerinin nakledildiği pek çok bâb başlığı vardır.

Hadislerde ölümle ilgili çeşitli konular üzerinde durulmakla birlikte⁵ bunlardan birini de ölen bir kimseyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetler oluşturmaktadır. Cenazenin yıkanması farz-ı kifâye yani toplumda bazı kimselerin yapması gereken bir şey olmakla birlikte taşınmasına katılmak ise sünnettir.⁶ Çalışmanın konusu, ölüyü yıkayan kimsenin gusül ve taşıyanın ise abdest almasıyla ilgili rivayetlerin sened ve metin açısından değerlendirilmesidir. Ölümün, kıyamet vakti gelip dünya hayatı son bulmadığı sürece devam etmesi ve insanların çevresinde her daim bu olayla karşılaşması nedeniyle böyle bir araştırmanın önemli olacağı düşünülmektedir. Çünkü cenazenin yıkanması ve taşınıp defnedilmesi, Müslümanların birbirleri üzerindeki haklarından biridir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak hicrî ilk beş asırda telif edilen temel hadis kaynaklarındaki ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili merfû' rivayetler tespit edilmiştir. Belirlenen rivayetlerin her bir tariki ve bu senedlerdeki bütün râvîler cerh-ta'dîl ilmi açısından incelenmiş, fakat sadece zayıf, mechûl, sika olup olmadığında ihtilaf edilen vb. kimseler hakkında bilgi verilmiştir. Böyle bir yöntem takip edilmesinin nedeni, hadis ilminde bir konu hakkında nakledilen rivayetleri değerlendirebilmek için öncelikle sened açısından sağlam olmasının gerekliliğidir. Rivayetlerin isnâdları sağlam olması hâlinde metin açısından yorumlamak daha isabetli olacaktır. Konuyla ilgili hadislerin senedleri incelendikten sonra hadisin metninin yorumlanması ve anlaşılması üzerinde durulmuştur. Zira bu konuda nakledilen hadislerin metnine bakıldığında ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in emrinin nasıl anlaşılacağını belirlemek ve aynı zamanda fikhî bir mesele olması hasebiyle hükmünü tespit edebilmek için sahâbe ve tâbiûnun görüşlerine, hadis şerhleri ile fıkıh kitaplarına başvurulmuştur. Ayrıca ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla alakalı mevkûf rivayetlere işaret edilerek merfû'-mevkûf ilişkisi açısından da konuya temas edilmiştir. Bu çalışmada cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amaçlanmaktadır.

2. Sened Açısından Rivayetlerin Tenkidi ve Değerlendirilmesi

Bu başlıkta temel hadis kaynaklarında genellikle "Ölüyü yıkayan kimse gusül ve taşıyan ise abdest alsın." ya da "Ölüyü yıkayan kimse gusül alsın." gibi lafızlarla nakledilen merfû' hadislerin senedleri incelenerek isnâd açısından sahih olup olmadığı tespit edilmiştir. Konuyla ilgili merfû' rivayetler, araştırmalarda

² el-Ankebût 29/57; el-Enbiyâ 21/35; Âl-i İmrân 3/185.

³ Bekir Topaloğlu, "Ölüm (İslâm'da Ölüm)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/34.

⁴ "Hangimizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur." el-Mülk 67/2.

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. Nâgihan Koç, *Hadislerde Ölüm* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Semih Acet, *Hadislerde Ölüm Karşısında Müslüman Tavrı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

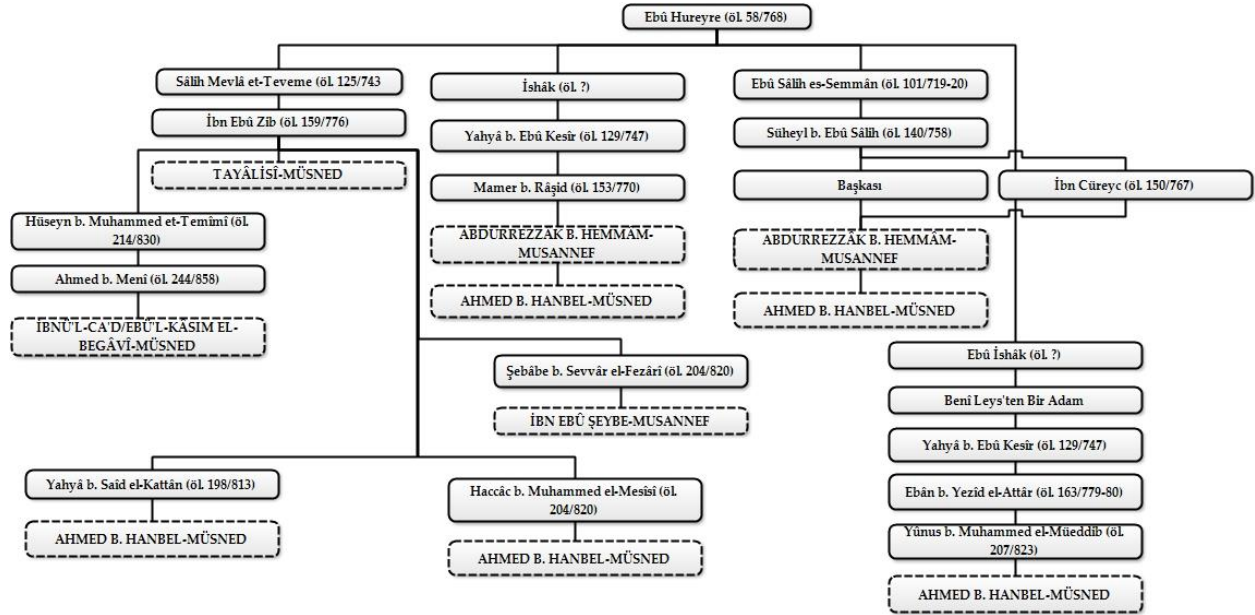
⁶ Mehmet Şener, "Cenaze (İslâm'da Cenaze)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/355, 356.

genellikle böyle bir sınıflandırma kullanıldığı için⁷ *Kütüb-i Sitte* öncesi, *Kütüb-i Sitte* ve *Kütüb-i Sitte* sonrası şeklinde üç ayrı alt başlık altında ele alınmıştır.

2.1. *Kütüb-i Sitte* Öncesi Hadis Kitaplarındaki Merfû' Rivayetler

Başlıktaki “*Kütüb-i Sitte* öncesi” ifadesiyle Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh*'inin evvelinde telif edilen hadis kitapları kastedilmiştir. Abdurrezzâk b. Hemmâm (öl. 211/826-27) ile İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) *el-Musannef*'lerinde konuyla ilgili attığı bâb başlıklarında ikişer,⁸ Tayâlisî (öl. 204/819)⁹ ile İbnü'l-Ca'd (öl. 230/844-45)¹⁰ *el-Müsned*'lerinde bir ve Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) *el-Müsned*'inde¹¹ altı tane rivayet nakletmiş olup senedleri şöyledir:

Şekil 1: *Kütüb-i Sitte* Öncesi Hadis Kitaplarındaki Merfû' Rivayetlerin İsnâdları

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde el-Mugîre b. Şube'den (öl. 50/670) gelen merfû' bir tarik daha bulunmaktadır.¹² Ayrıca İbn Ebû Şeybe'nin naklettiği ile Ahmed b. Hanbel'in Yûnus b. Muhammed'den aktardığı tarik aynı senedle iki farklı yerde rivayet edilmektedir. *el-Müsned*'de Abdurrezzâk b. Hemmâm'dan naklettiği iki tarik, onun *el-Musannef*'inde yer verip Ahmed b. Hanbel'in kendisinden rivayet ettiği. İbnü'l-Ca'd'ın *el-Müsned*'indeki tarikin aslında onun değil de Begavî'nin (öl. 317/929) dedesi Ahmed b. Menî'den nakletmiş olsa da İbnü'l-Ca'd'ın *el-Müsned*'inde yer aldığı için bu başlıkta işaret edilmiştir.

Kütüb-i Sitte öncesi hadis kaynaklarında yer alan tariklerin senedlerindeki râvîlerin incelenmesi sonucunda bazıları üzerinde farklı değerlendirmeler olsa da hadis rivayetinde sika ve sağlam olarak

⁷ Örnek için bk. Hüseyin Akyüz, ““Âlimler Peygamberlerin Vârisleridir” Hadisinin İsnâd Açısından Tenkid ve Tahlili”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2012), 159-190.

⁸ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* -Mamer b. Râşid'in *el-Câmi'i* ile birlikte-, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1983), 3/407 (No. 6110), 3/407-408 (No. 6111); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe el-Kûfî, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde-Dimeşk: Dâru'l-Kible-Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 2006), 7/190 (No. 11265), 7/436 (No. 12125).

⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebû Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1999), 4/75 (No. 2433).

¹⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî, *Müsnedü İbnü'l-Ca'd*, thk. Abdülmehdî b. Abdülkâdir (Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1985), 2/986-987 (No. 2850).

¹¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996-2001), 13/118-119 (No. 7689), 13/187 (No. 7770), 13/188 (No. 7771), 15/368 (No. 9601), 15/534 (No. 9862), 16/115 (No. 10108).

¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/78 (No. 18146).

kabul edildikleri tespit edilmiştir. Ancak bu durum hadisin bazı tariklerini sağlam kılmamaktadır. Nitekim Abdurrezzâk b. Hemmâm ile Ahmed b. Hanbel'in Yahyâ b. Ebû Kesîr'den naklettiği tarikte mechûl bir râvî bulunmaktadır. Çünkü tarikteki "Kendisine İshâk denilen adam" ifadesiyle kimin kastedildiği bilinmemektedir. *el-Musannef*'in Habîburrahman el-A'zamî tahkikinde böyle olsa da Dâru't-Te'sîl baskısında Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki gibi "Kendisine Ebû İshâk denilen bir adam" şeklindedir.¹³ Dârekutnî (öl. 385/995), bu râvîyi Ebû İshâk ed-Devsî olarak zikretmektedir.¹⁴ İbn Hibbân (öl. 354/965) onu *es-Sikât*'ında zikretmekte,¹⁵ Ebû Hâtim (öl. 277/890) "marûf"¹⁶ ve Zehebî (öl. 748/1348) "mechûl" demektir.¹⁷ İbn Hacer (öl. 852/1449) ise *Tehzîbü't-Tehzîb*'te Zehebî'yle aynı görüşte olmasına rağmen *Takrîbü't-Tehzîb*'te "makbûl" olduğunu söylemektedir.¹⁸ Ancak *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*'te bu görüşe itiraz edilip Ebû İshâk'ın "mechûl" olduğu belirtilmektedir.¹⁹ Dolayısıyla hakkında çok az bilgi bulunan Ebû İshâk ed-Devsî, hadis ilmi açısından hâli bilinmeyen bir râvîdir.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde *el-Musannef*'ten farklı olarak Yahyâ b. Ebû Kesîr'den nakledilen başka bir tarik daha bulunmaktadır. O, bu tariki Benî Leys'ten bir adam aracılığıyla Ebû İshâk'tan rivayet etmektedir. Ebû İshâk mechûl olduğu gibi bu tarikteki Benî Leys'ten olan adamın da kimliği belli değildir. Ayrıca başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere birçok temel hadis kaynağında rivayetleri bulunan Yahyâ b. Ebû Kesîr, ulema tarafından sika olarak kabul edilse de²⁰ İbn Hibbân²¹ ve Ukaylî (öl. 322/934)²² onun tedlîs yaptığını söylemektedir. Diğer tariki Ebû İshâk'tan/İshâk'tan arada herhangi biri olmadan hadisi nakleden Yahyâ, bu varyantı ise mübhem bir kimseden "an" lafzıyla rivayet etmektedir. Ancak tedlîsin ikinci mertebesinde olan Yahyâ b. Ebû Kesîr gibi müdellislerin tedlîsleri az olduğu ve büyük oranda kimlerden tedlîs yaptıkları bilindiği için bu mertebedeki kimselerin tedlîse delalet etmeyen an'aneli rivâyetleri de makbuldür.²³ Durum böyle olsa da mechûl râvîlerden dolayı hem Abdurrezzâk b. Hemmâm hem de Ahmed b. Hanbel'deki Yahyâ b. Ebû Kesîr'den gelen tarikler zayıftır.

Abdurrezzâk b. Hemmâm, eserindeki diğer tariki isim vermeden "başkası"ndan diyerek nakletmektedir. *el-Musannef*'in Dâru't-Te'sîl baskısında ise Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki gibi bu ifadenin yerine "İbn Cüreyc" zikredilmektedir. Fakat bunun yanlış ve doğrusunun Habîburrahman el-A'zamî tahkikli baskıdaki gibi olduğuna işaret edilmektedir.²⁴ Hocasının adını belirterek ve işittiğini gösteren lafızlarla (ahberanî, semî'tu vb.) naklettiği rivayetlerde İbn Cüreyc'e güvenilebileceği, ancak hocasının adını söylemeden "kâle, an" gibi lafızlarla naklettiği rivayetlerin ise uydurma olduğu belirtilmektedir.²⁵ İbn Cüreyc, bu rivayette hocası Süheyl b. Ebû Sâlih'in adını zikretmekte ve ondan hadisi işittiğini gösteren "haddesenî" lafzını kullanmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in el-Mugîre b. Şube'den naklettiği tarikte ise İbn İshâk'ın hadisi "Medineli âlimlerin çoğundan ezberlediğini" açıkça söylemesi, onun işittiğini gösteren lafızlarla naklettiği hadislerin kabul edildiğinin tespit edilmesi²⁶ ve "Medineli âlimler" in birçok kimseden

¹³ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm *es-San'ânî*, *el-Musannef* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), 3/304 (No. 6200).

¹⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 11/224.

¹⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Muhammed Abdürreşîd (Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1973-1983), 5/578-579.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1941-1953), 9/333.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvân Arkûsî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 5/209.

¹⁸ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek-Âdil Mürsîd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 4/480; a.m.f., *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991), 618.

¹⁹ Beşşâr Avvâd Marûf-Şuayb el-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 4/148-149.

²⁰ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Târîhu's-sikât*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kalacî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 475; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/142; Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1988), 31/508-509.

²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/592.

²² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 6/28.

²³ Veysel Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2014), 147-148, 253.

²⁴ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, Dâru't-Te'sîl, 3/305 (No. 6201).

²⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 18/348; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/328-329; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/617; Marûf-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, 2/385.

²⁶ Abdullah Ünalın, "İbn İshâk ve Hadis Rivayetindeki Yeri", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 2 (2009), 111-112.

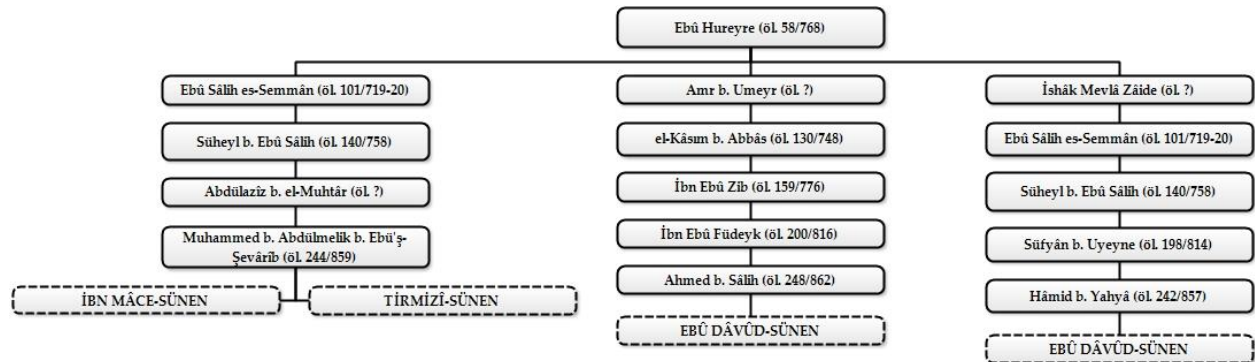
oluşması nedeniyle hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini söylemek mümkündür. Buna göre onun *el-Müsned*'indeki her iki tarik sahih olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'i ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki bazı tarikler zayıf olsa da Tayâlisî, İbn Ebû Şeybe ve tenkid edilenlerin dışındaki Ahmed b. Hanbel'in naklettiği dört tanesinin sened açısından sahih olduğu söylenebilir. Hatta isnâdı sahih olan hadisin bu tariklerinin diğer zayıf versiyonların sıhhatini yükselttiği de ifade edilebilir. Zira Yahyâ b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813), bu konudaki hadisleri tashih etmiş,²⁷ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) ise hadisin 11 farklı tarikini zikrettikten sonra "Bu tarikler, hadisin mahfûz olduğuna delalet etmektedir." demiştir.²⁸ Ayrıca İbn Hacer, hadisin tariklerinin çokluğu nedeniyle hasen olabileceğini belirtmekte, Zehebî fakihlerin ihticac ettiği pek çok hadisten daha sağlam olduğunu düşünmekte,²⁹ Mübârekfûrî (1865-1935) ise Ebû Hureyre hadisinin tariklerinin ve şevâhidinin çokluğu sebebiyle hasen derecesinden aşağıya inmeyeceğini beyan etmektedir.³⁰ Hatta Mâverdî'ye (öl. 450/1058) göre hadisin 120 tariki vardır.³¹ Hicrî ilk beş asırda telif edilen hadis kitaplarında Mâverdî'nin zikrettiği sayıda tarik olmasa da İbn Hacer bunun uzak olmadığını zikretmektedir.³² Ancak günümüze ulaşan eserler dikkate alındığında hadisin bu kadar tariki olmasa da az sayılamayacak kadar bulunduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Kütüb-i Sitte'deki Merfû' Rivayetler

Cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetler, *Kütüb-i Sitte* içerisinde İbn Mâce (öl. 273/887) ve "ölüyü yıkamaktan dolayı gusül almak hakkında gelen rivayetler" şeklinde bâb başlığı atan Ebû Dâvûd (öl. 275/889) ile Tirmizî'nin (öl. 279/892) *es-Sünen*'lerinde bulunmakta, ancak Buhârî ve Müslim'in (öl. 261/875) *es-Sahîh*'leri ile Nesâî'nin (öl. 303/915) *es-Sünen*'inde yer almamaktadır. Ebû Dâvûd'da iki³³ ve isnâdı aynı olmak üzere İbn Mâce³⁴ ile Tirmizî'de³⁵ birer tarik olan hadisin senedleri şöyledir:

Şekil 2: Kütüb-i Sitte'deki Merfû' Rivayetlerin İsnâdları

²⁷ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Ahkâmu'l-cenâiz ve bida'uhâ* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1992), 72.

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü's-sünen*, thk. İsmâîl b. Gâzî (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2007), 3/1499-1500.

²⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *el-Mühezzeb fi ihtisâri's-Süneni'l-kebir li'l-Beyhakî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm vd. (Riyad: Dâru'l-Vatan, 2001), 1/301; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsu'l-habîr fi tahrîci ehâdisi'r-Râfiyyi'l-kebir*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub (Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1995), 1/238.

³⁰ Ebû'l-Ulâ Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed (Dimeşk: Dâru'l-Feyhâ-Dâru'l-Menhel Nâşirûn, 2011), 4/44, 45.

³¹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir fi fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi*, thk. Alî Muhammed Mu'avvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 1/376-377.

³² İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, 1/239.

³³ Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karâbellî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009), "el-Cenâ'iz", 39 (No. 3161-3162).

³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "el-Cenâ'iz", 8 (No. 1463).

³⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010), "el-Cenâ'iz", 17 (No. 993).

Ebû Dâvûd'un Ahmed b. Sâlih'ten naklettiği tarikte olan Amr b. Umeyr hakkında fazla bilgi bulunmamakta ve "mechûlu'l-hâl" olarak kabul edilmektedir.³⁶ Amr b. Umeyr'in naklettiği tarik zayıf olsa da diğer senedlerin sağlam olduğunu söylemek mümkündür. Tirmizî de "Ebû Hureyre'nin hadisi hasendir." demektedir. Bu hadis kitaplarındaki rivayetlerin sahâbî râvîsi Ebû Hureyre olsa da ondan hadisi nakleden tâbiûn râvîleri farklıdır. Ebû Dâvûd'da Amr b. Umeyr ve İshâk Mevlâ Zâide, İbn Mâce ve Tirmizî'de ise Ebû Sâlih es-Semmân'dır. Senedi Ebû Sâlih→İshâk Mevlâ Zâide→Ebû Hureyre olan tarihin devamında Ebû Dâvûd şöyle demektedir: "Bu hadiste Ebû Sâlih, kendisi ile Ebû Hureyre'nin arasına İshâk Mevlâ Zâide'yi dâhil etmiştir." *es-Sünen* şârihlerinden Aynî (öl. 855/1451) ile Hattâb es-Sübkî (öl. 1352/1933), Ebû Dâvûd'un bu şekilde hadisin zayıflığını açıklamak istemiş olabileceğine işaret etmektedir.³⁷ Beyhakî (öl. 458/1066) ise bundan dolayı Ebû Sâlih'in Ebû Hureyre'den hadisi işitmediğini söylemektedir.³⁸ Ancak Ebû Sâlih→Ebû Hureyre şeklindeki hadisin senedi sahîh ise bu durumda muttasıl olan bir senede sika bir râvî eklenmiş gibidir. İshâk hakkında Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) ile Iclî (öl. 261/875) "sika" demektedir.³⁹ Ebû Sâlih de sika olduğuna göre senedde ziyâdetü's-sika gerçekleşmiştir. Sonuç olarak hadisin bu tarihinin sahîh olduğu ifade edilebilir.

2.3. Kütüb-i Sitte'den Sonraki Hadis Kitaplarındaki Merfû' Rivayetler

Cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetlere *Kütüb-i Sitte*'den sonra telif edilen hadis kitaplarından Bezzâr'ın (öl. 292/905) *el-Müsned*'inde dört,⁴⁰ İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'inde bir,⁴¹ Taberânî'nin (öl. 360/971) *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında üç,⁴² Begavî'nin (öl. 516/1122) *Şerhu's-sünne*'sinde ise bir tarik bulunmaktadır.⁴³ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'inde 16 merfû' rivayet vardır ki "ölüyü yıkamaktan dolayı gusül almak" şeklinde konunun genişçe ele alındığı bir bâb bulunmaktadır. Ayrıca Bezzâr'ın *el-Müsned*'i *Kütüb-i Sitte* ile aynı dönemde telif edilse de ondan hariç olduğu için bu başlığa dâhil edilmiş ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'inde diğerlerinin toplamından daha fazla rivayet olduğu için daha sonra müstakil olarak işaret edilmiştir. *es-Sünenü'l-kebîr* hariç *Kütüb-i Sitte* sonrası hadis kitaplarındaki rivayetlerin senedleri şöyledir:

³⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/173; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/295.

³⁷ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvud*, thk. Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 6/93; Mahmûd Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelu'l-azbi'l-mevrûd şerhu Süneni Ebû Dâvud* (Beirut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabiyye, 1394), 8/323.

³⁸ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kalacî (Karaçi: Câmiatu'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1991), 2/133.

³⁹ Iclî, *es-Sikât*, 62; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/501; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/131.

⁴⁰ Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah vd. (Beirut-Medine: Müessesetü'l-Ulûmü'l-Kur'ân-Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 14/327 (No. 7993), 15/7 (No. 8171), 15/48 (No. 8261), 15/187 (No. 8568).

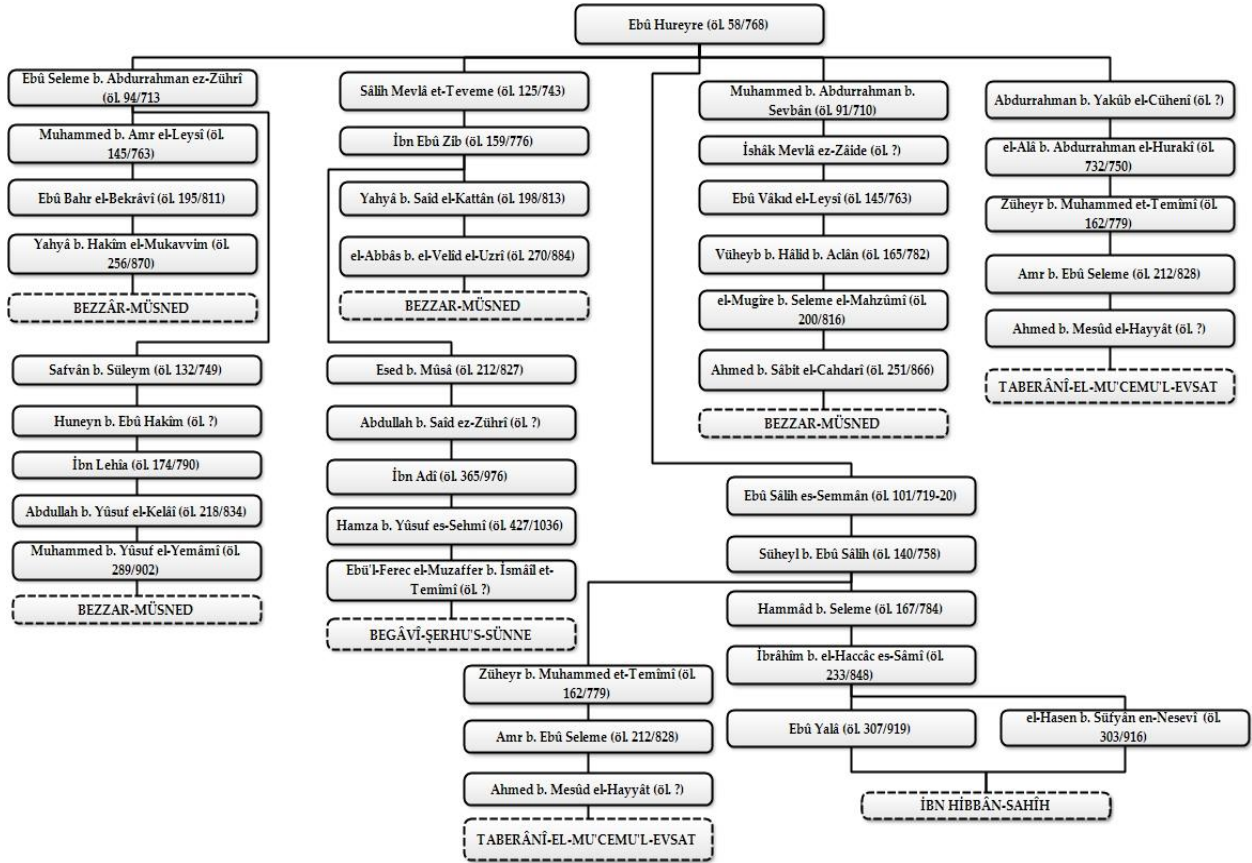
⁴¹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 3/435-436 (No. 1161).

⁴² Ebû'l-Kâsim Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. Avdullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 1/296 (No. 985-986).

⁴³ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1983), 2/168 (No. 339).

Şekil 3: Kütüb-i Sitte Sonrası Hadis Kitaplarındaki Merfû' Rivayetlerin İsnâdları

Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat*'ındaki merfû' rivayetlerin biri de Huzeyfe b. el-Yemân'dan (öl. 36/656) gelmektedir.⁴⁴ Bezzâr'ın *el-Müsned*'indeki biri hariç diğer rivayetlerin senedleri zayıftır. Çünkü Ebû Bahr el-Bekrâvî⁴⁵ ile Ebû Vâkıd el-Leysî "zayıf"⁴⁶, cerh edilen Huneyn b. Ebû Hakîm'in İbn Lehîa'dan rivayetleri mahfûz değildir.⁴⁷ Bezzâr, el-Abbâs b. el-Velîd'den naklettiği tarikin devamında Mâlik b. Enes'in (öl. 179/795) Sâlih Mevlâ et-Teveme'nin sika olmadığına dair sözünü nakletmektedir. Aslında hadisin pek çok tarikin kendisine dayandığı Sâlih b. Nebhân'ın sika olup olmadığına ihtilaf edilmiştir. Zira Ahmed b. Hanbel⁴⁸ ile İclî⁴⁹ ta'dîl etmesine karşılık Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbnü'l-Medîni (öl. 234/848-49), Ebû Züra (öl. 264/878), Ebû Hâtîm ve Nesâî cerh etmiştir. Onu hem tenkid hem de ta'dîl eden Yahyâ b. Maîn, ihtilata uğradığını ve öncesinde ondan hadis işiten kimsenin "güvenilir" olduğunu belirtmektedir ki Sâlih b. Nebhân'ın hicrî 125 senesinde bu duruma düştüğü zikredilmektedir. Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), bu yüzden onu terk ettiğini söylese de yaşından dolayı ve önceden işittiği için İbn Ebû Zib'in Sâlih'ten naklettiği hadislerin makbul olduğunu ifade etmiştir. Mâlik b. Enes ile Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ihtilatından sonra ondan hadis almış, Şube b. el-Haccâc (öl. 160/776) ise Sâlih'ten hadis

⁴⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 3/149 (No. 2760).

⁴⁵ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbu'd-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, thk. Bûrân ed-Dannâvî-Kemal Yûsuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1985), 157; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/265; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi (Riyad: Dâru's-Sumay'i, 2000), 2/27; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürçânî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Mâzin es-Sersâvî (Beyrut: Meketbetü'r-Rüşd, 2012), 7/198-199; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 17/273-274; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2/509; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/531.

⁴⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/412; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/466; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/236-238; Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî, *Kitâbu'd-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 2/50; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/86-88; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2/276; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/199-200.

⁴⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/226; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/457; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1/571-572; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/506.

⁴⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/417; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2/279.

⁴⁹ İclî, *es-Sikât*, 227.

nakletmemiş ve hadis almayı yasaklamıştır.⁵⁰ Bu bilgilere göre İbn 'Adî (öl. 365/976) ile İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) belirttiği gibi⁵¹ ihtilattan önce naklettiği hadisler bağlamında Sâlih b. Nebhân sika, hafızasını kaybettikten sonraki hadisler dikkate alındığında ise zayıftır. Dolayısıyla bu hadis ihtilatından önce nakledildiği için sahih olarak kabul etmek mümkündür.

İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'indeki tarik sahih olmasına karşılık aynı şeyi *el-Mu'cemu'l-evsat*'taki rivayetler için söylemek mümkün değildir. İki tarikteki Amr b. Ebû Seleme "zayıf"⁵² olup Buhârî ile Müslim, bu râvînin sadece Evzâî'den işittiği hadislerini nakletmiştir.⁵³ Hadisi Huzeife b. el-Yemân'dan nakleden Abdullah b. Ubeyd hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakta ve onunla ihticac edilmediği söylenmektedir.⁵⁴ Begavî'nin *Şerhu's-sünne*'deki tarik ise hocası Ebü'l-Ferec ile Abdullah b. Saîd hakkında kaynaklarda bir bilgi olmadığı için zayıftır. Bütün bunlara rağmen her ne kadar hadisin bazı tariklerinin senedi zayıf olsa da sağlam olan varyantları da vardır. Nitekim Elbânî (öl. 1999), hadisin sahih olduğunu belirttikten sonra bazı tariklerini zikretmekte, sahih ile hasen olanların yanı sıra zayıf rivayetlerin de yer aldığını, ancak kendisine göre hadisin sıhhatinde şüphe bulunmadığını ifade etmektedir.⁵⁵ Fakat hadisin sıhhati hakkında böyle düşünse de Hz. Peygamber'in emrinin vücûbiyet değil de istihbâba hamedileceğini belirtmektedir.⁵⁶

Ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetlerin en çok yer teşkil ettiği hadis kitabı Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'indeki Ebû Hureyre'den nakledilen tarikler şöyledir:⁵⁷

⁵⁰ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 137; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/418; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/464-465; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/229-231; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/51; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/100-101; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2/278-279; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/201-202.

⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/235-236; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/51.

⁵² İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/236; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/227; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/54; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/275.

⁵³ Marûf-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, 3/94.

⁵⁴ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki vd. (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2013), 4/135.

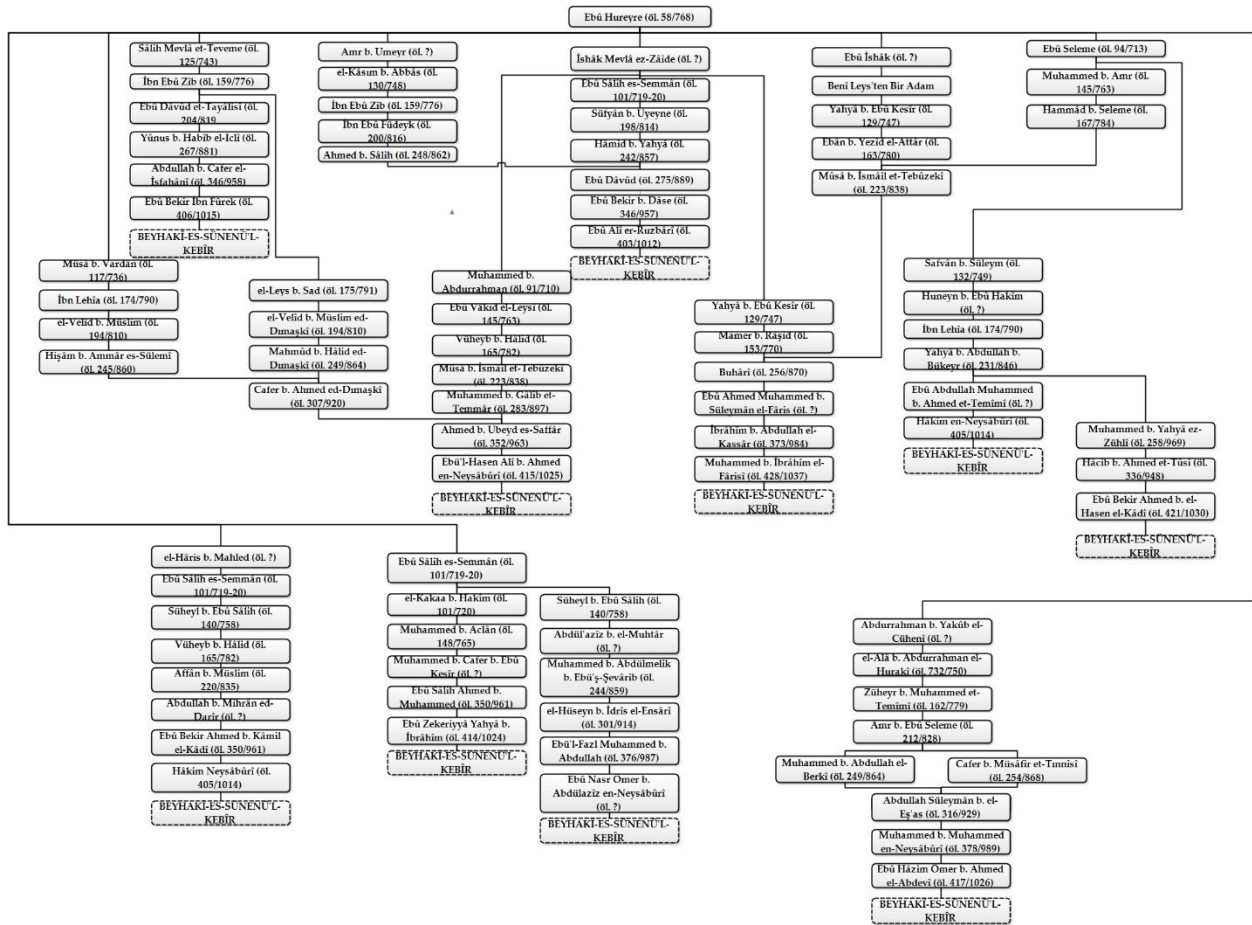
⁵⁵ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *İrvâ'u'l-galîl fi tahrîci ehâdisi Menâri's-sebil*, thk. Muhammed Zühayr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979), 1/173-175 (No. 144).

⁵⁶ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Câmi'u't-türâsi'l-Allâme el-Elbânî fi'l-fikh*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim (San'a: Merkezü'n-Numân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2015), 1/387-388.

⁵⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/382-384 (No. 1447-1451), 2/385 (No. 1453-1455), 2/387 (No. 1457), 2/388-390 (No. 1459-1463).

Şekil 4: Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kebîr*'indeki Merfû' Rivayetlerin İsnâdları

es-Sünenü'l-kebir'de Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693-94)⁵⁸ ve Huzeyfe b. el-Yemân'dan⁵⁹ olmak üzere iki farklı rivayet daha bulunmakta, bazı tariklerin sonunda hadisin başka isnâdlarına da işaret edilmektedir.⁶⁰ Kimi tariklerde tahvil bulunduğu da dikkate alınrsa Beyhakî'nin konuyla ilgili birçok rivayeti eserinde toplamaya gayret gösterdiği görülmektedir. Nitekim *es-Sünenü'l-kebir*'deki rivayetlerden Muhammed b. Abdülmelik'ten gelen tarik İbn Mâce ile Tirmizî'de yer almakta; Ebû Dâvûd'daki her iki tarihi onun olduğu senedle nakledilmekte; Ebû Vâkıd el-Leysî ile Huneyn b. Ebû Hakîm'den nakledilen tarikler Bezzâr'daki varyantlarla örtüşmekte; Tayâlisî'deki tarihi kendisinin olduğu senedle rivayet edilmektedir. Diğerlerini ise temel hadis kaynakları dışındaki farklı türlerde telif edilen hadis ilmiyle alakalı kitaplarda bulunmaktadır. Mesela, senedinde Buhârî'nin bulunduğu dört tarihi onun *et-Târihu'l-kebir*'inden aktarmaktadır.

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebir*'i bazı özellikleri ile pek çok hadis kitabından farklılık arz etmektedir. Çünkü önceki hadis eserlerinde genellikle rivayetleri nakledip başka herhangi bir açıklama, tenkid vb. şeyler olmamasına karşılık bu tarz değerlendirmelere Beyhakî'nin eserinde sık sık rastlamak mümkündür. Aynı yaklaşım, "ölüyü yıkamaktan dolayı gusül almak" adlı bâb başlığında da görülmektedir. Zikrettiği merfû' hadislerin senedleri hakkında başlarda herhangi bir tenkidde bulunmasa da rivayetleri merfû'-mevkûf ilişkisi açısından incelemektedir ki ayrı bir başlık altında temas edileceği için burada yer verilmemiştir. Yahya b. Abdullah b. Bükeyr'den gelen tarikte ise öncesinde hadisin "zayıf olan başka vecih"lerden nakledildiğini söyleyip akabinde İbn Lehîa ile Huneyn b. Ebû Hakîm'in hadisleriyle ihticac

⁵⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/384 (No. 1452).

⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/391-392 (No. 1466).

⁶⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/383, 392.

edilecek kimse olmadığını belirtmektedir.⁶¹ Cafer b. Müsâfir'in naklettiği tarihin senedindeki Züheyr b. Muhammed et-Temîmî hakkında Buhârî'den "Şam ehli, ondan münker hadisler rivayet etmektedir."⁶² ve Nesâî'den "sağlam değil"⁶³ tenkidini aktarmaktadır.⁶⁴ Ebû Dâvûd'dan naklettiği tarihte yer alan Amr b. Umeyr'in bu hadisle bilindiğini ve meşhur olmadığını söylemektedir.⁶⁵

es-Sünenü'l-kebir'de Beyhakî'nin Tayâlisî'den naklettiği tarihin devamındaki tenkidi ise Ebû Hureyre'den hadisi nakleden Sâlih Mevlâ et-Teveme'ye yöneliktir. O, Sâlih'in sağlam olmadığını belirtmektedir.⁶⁶ Ancak Sâlih b. Nebhân'dan özellikle İbn Ebû Zib'in naklettiği hadislerin sahih olduğu tespit edildiğine göre bu cerhin geçerliliği kalmamaktadır. el-Velîd b. Müslim'in naklettiği varyantın senedi de zayıftır ki⁶⁷ kendisinin de tenkid ettiği gibi isnâdında İbn Lehîa bulunmaktadır. Beyhakî, "Bu konuda Ebû Hureyre'den nakledilen merfû' rivayetler, bazı râvîlerin cehâletinden ve bazılarının zayıflığından dolayı sağlam değildir." diyerek hadis hakkında genel bir hüküm vermektedir.⁶⁸ Huzeyfe b. el-Yemân'dan gelen tarihin Ebû İshâk'ın babasından dolayı zayıf olduğu ifade eden Beyhakî, Ahmed b. İshâk es-Sıbgî'nin (öl. 342/957) "Ebû İshâk'ın babası kanalıyla Huzeyfe'den naklettiği haber sâkıttır." şeklindeki tenkidini de zikretmektedir.⁶⁹ Sonuç olarak Beyhakî, Ebû Hureyre hadisleri zayıf ve Huzeyfe b. el-Yemân rivayeti sâkıt olmasına karşılık⁷⁰ Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen tarik hakkında *es-Sünenü'l-kebir*'de herhangi bir şey demese de *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'da hepsinin zayıf olduğuna işaret etmektedir.⁷¹

Hadis kitaplarında cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest alması gerektiğini bildiren hadislerin dışında içerisinde yıkamakla ilgili kısmın olduğu başka merfû' rivayetler de bulunmaktadır. Hz. Âişe'den (öl. 58/678) gelen hadiste "Cünüplük, Cuma namazı, cenazeyi yıkamak ve hacamat olmak üzere dört şeyden dolayı yıkanılır."⁷² buyrulmakta, diğerinde "hamam suyu ile alınan gusül" ilave edilerek beş şey sayılmakta⁷³ ve Hâkim en-Neysâbü'rî (öl. 405/1014) "sahih bir hadis" olduğunu söylemektedir. Fakat rivayetin bütün tariklerinin senedinde olan Musab b. Şeybe'yi (öl. ?) Yahyâ b. Maîn ve İclî ta'dîl etse de⁷⁴ daha ziyade "zayıf, leyyinu'l-hadis" olarak cerh edilmekte,⁷⁵ hadisi rivayet eden Ebû Dâvûd ile Dârekutnî de zayıf olduğunu belirtmektedir. Beyhakî ise hadisin Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan (öl. 65/684-85) gelen bir şâhidi olduğunu, ancak bu rivayette cenazeyi yıkayanın gusletmesi gerektiğine dair bir ifadenin yer almadığını zikretmektedir.⁷⁶ Hz. Alî'den (öl. 40/661) gelen rivayette ise Ebû Tâlib vefat edince Hz. Peygamber, ona babasını defnetmesini söylemiş, ancak o Rasûlullah'a kendisinin mi defnedeceğini sorunca yeniden Ebû Tâlib'i defnetmesini ve kendisine geri gelinceye kadar hiçbir şey yapmamasını emretmiş, Hz. Alî de Rasûlullah'ın yanına gelince ona yıkanmasını buyurmuştur. Beyhakî, hadisin farklı tariklerini işaret etmiş ve hepsini de tenkid ederek rivayetin zayıf olduğunu göstermek istemiştir.⁷⁷

⁶¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/387 (No. 1457).

⁶² Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 4/388.

⁶³ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 111.

⁶⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/388 (No. 1459).

⁶⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/389 (No. 1460).

⁶⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/389 (No. 1461).

⁶⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/390 (No. 1463).

⁶⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/390.

⁶⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/391-392 (No. 1466).

⁷⁰ Ebû Hâtîm de aynı kanaattedir. Bk. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbu'l-İlel*, thk. Hâlid b. Abdurrahman el-Cüveysî (Riyad: y.y., 1426), 3/516.

⁷¹ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 2/134.

⁷² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/28 (No. 5032); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/106 (No. 25190); Ebû Dâvûd, "el-Cenâiz", 39 (No. 3160); Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/267-268 (No. 582); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/380 (No. 1442-1443).

⁷³ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 1/243 (No. 482); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/380-381 (No. 1444).

⁷⁴ İclî, *es-Sikât*, 428; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/305.

⁷⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/305; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/33; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 4/337; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 533.

⁷⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/381-382 (No. 1445).

⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/392-396 (No. 1467-1471).

3. Merfû'-Mevkûf İlişkisi Açısından Rivayetlerin Tenkidi ve Değerlendirilmesi

Ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili mevkûf olarak Hz. Alî,⁷⁸ Hz. Osmân (öl. 35/656),⁷⁹ Huzeife b. el-Yemân,⁸⁰ İbn Abbâs (öl. 68/687-88),⁸¹ İbn Ömer (öl. 73/693)⁸² ile Ebû Hureyre'den⁸³ nakledilmektedir. Ancak "zayıf, yalancı vb." lafızlarla cerh edilen el-Hâris el-A'ver'in (öl. 65/684) Hz. Alî'den naklettiği rivayetlerin mahfûz olmadığı,⁸⁴ Mücâhid b. Cebr'in (öl. 103/721) Hz. Osmân'a⁸⁵ ve Mekhûl'ün (öl. 112/730) Huzeife b. el-Yemân'a yetişmediği,⁸⁶ Mücâhid'den rivayet eden el-Leys b. Ebû Süleym'in (öl. 138/756) zayıf olduğu tespit edilmiştir.⁸⁷ İbn Abbâs rivayetini sahih kabul eden Beyhakî, merfû' hadislerin aksine Ebû Hureyre'den gelen tariklerin her birisi hakkında "sahih" hükmü vermiştir. Bu durum, cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetlerin merfû'-mevkûf ilişkisi⁸⁸ açısından ele alınmasını gerekli kılmıştır. Diğer rivayetlerin zayıf olması nedeniyle daha ziyade Ebû Hureyre'den gelen mevkûf ile merfû' hadisler arasında değerlendirme yapılmıştır.

Abdurrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebû Şeybe ve Bezzâr, hadisin her iki hâlini sadece nakletmekle yetinip herhangi bir değerlendirme yapmasa da dolaylı olarak mevkûf-merfû' ilişkisine işaret etmektedir. Tirmizî ise hadisi merfû' olarak naklettikten sonra Ebû Hureyre'den mevkûf şeklinde rivayet edildiğini belirtmekle yetinmektedir. Bu konuda çeşitli değerlendirmeler yapan Beyhakî,⁸⁹ *et-Târîhu'l-kebîr*'inden merfû' ve mevkûf rivayetleri naklettikten sonra Buhârî'nin doğru olanın mevkûf olduğuna dair yorumuna yer vermektedir.⁹⁰ Zühlî'nin (öl. 258/872) "Cenazeyi yıkayanın gusül alması hakkında sabit bir hadis bilmiyorum. Şayet böyle bir hadis varsa onunla amel etmemiz gerekir." dediğine aktaran Beyhakî,⁹¹ Ebû Seleme'den zayıf bir vecihle merfû' olarak rivayet etmesinin akabinde "Ebû Seleme'den mahfûz olanın Ebû Hureyre'den mevkûf hâliyle rivayet edilen tarik olduğunu" öncesinde ve sonrasında iki defa ifade etmektedir.⁹² Beyhakî, Ebû Hureyre'den gelen merfû' rivayetlerin hiçbirisinin sağlam olmadığını söyleyip⁹³ "Ebû Hureyre'den sahih olan, merfû' olmaksızın kendi sözü olarak mevkûf hâlidir." diyerek görüşünü tekrarlamaktadır.⁹⁴ Beyhakî'nin bu konudaki yaklaşımını diğer hadis kitabı

⁷⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/407 (No. 6108-6109); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/189 (No. 11261); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/396-397 (No. 1472). Bu hadisin metni şöyledir: "Cenazeyi yıkayan kimse gusül alsın."

⁷⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/437 (No. 12126). Bu rivayette yıkama değil de taşımaya ilgili kısım yer almaktadır: "Cenazeyi taşıyan kimse abdest alsın."

⁸⁰ Mekhûl'ün naklettiğine göre bir adam, Huzeife'ye (cenazeyi) nasıl yıkadığı sorunca o şöyle cevap vermiştir: "Şöyle şöyle yıkarsın. Bitirdiğinde de gusül alırsın." İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/189 (No. 11260).

⁸¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/397 (No. 1473). Bu rivayetin metni şu şekildedir: "Cenazeyi yıkayan kimse gusül alsın."

⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/400 (No. 1481). Bu rivayetin lafzı şöyledir: "Biz ölüleri yıkadık. Bundan dolayı bazılarımız yıkanır, bazılarımız ise yıkanmazdı."

⁸³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/190 (No. 11264), 7/436-437 (No. 12124); Bezzâr, *el-Müsned*, 14/326-327 (No. 7992); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/385 (No. 1456), 2/387-388 (No. 1458); 2/390-391 (No. 1464). Ebû Hureyre'den nakledilen rivayetlerin lafızları arasında farklılıklar olsa da genellikle şöyledir: "Cenazeyi yıkayan kimse gusül alsın. Taşıyan ise abdest alsın."

⁸⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/265; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/183-188; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/181-182; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 4/153-154; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/331-332.

⁸⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/436-437 (No. 12124-12126).

⁸⁶ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Kahire-Beyrut: Mektebetü'l-Hâncî-Dâru'l-Fikr, 1996), 5/187.

⁸⁷ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 6/179-184; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/484-485.

⁸⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. Yusuf Suiçmez, *Sahabe ve Tabiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti* (Ankara: Otto Yayınları, 2015); Sabri Çap, *Hadis İlminde Merfû'-Mevkûf İlişkisi* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020).

⁸⁹ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'inde bu tarz değerlendirmeler oldukça fazladır. Geniş bilgi için bk. Halil İbrahim Doğan, *Hadis İlmi Açısından Beyhakî'nin (öl. 458/1066) es-Sünenü'l-Kebîr'i* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 229-233.

⁹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed b. Sâlih ed-Dubâsî (Riyad: en-Nâşiru'l-Mütemeyyin, 2019), 2/133-135; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/384-385 (No. 1452-1456).

⁹¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/385-386.

⁹² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/387-388 (No. 1457-1458).

⁹³ Nevevî, herhangi bir senedine işaret etmeden Ebû Hureyre'den nakledilen rivayetin ittifakla zayıf olduğunu söylemektedir. Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcu'l-muhaddisîn ve sebîlu tâlibihî'l-muhakkikîn fi şerhi Sahîhi Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî (Dımeşk: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 2020), 6/301.

⁹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/390.

Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr'da da görmek mümkündür. "Cenazeyi yıkamaktan dolayı gusletmek" bâb başlığında *es-Sünenü'l-kebîr*'deki tariklere yer vermekte ve iki defa hadisin mevkûf hâlinin daha sahih olduğunu zikretmektedir.⁹⁵ Ancak *el-Hilâfiyyât*'ta herhangi bir tenkidde bulunmadan Ebû Hureyre'den gelen bazı merfû' rivayetlere yer verip merfû'-mevkûf ilişkisine temas etmemekte ve konuyu *es-Sünenü'l-kebîr*'e havale etmektedir. Ayrıca Hz. Âişe'nin hadisini zikredip Musab b. Şeybe'yi sika olarak kabul etmekte, hatta *es-Sünenü'l-kebîr*'de naklettiği bütün tariklerini tenkid ettiği Hz. Alî'nin hadisini aktarmaktadır.⁹⁶ Bu durum, Beyhakî'nin hadis kitaplarında aynı konuda farklı yaklaşımlar gösterdiği intibahı uyandırmaktadır.

Cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetlerin merfû' ya da mevkûfun sahih olmasında başka âlimler de değerlendirmeler yapmaktadır. İbn Ebû Hâtim (öl. 327/938), hadisi Ebû Hureyre'den merfû' olarak naklettikten sonra babası Ebû Hâtim'in şöyle dediğini aktarmaktadır: "Bu bir hatadır. Hadis ancak Ebû Hureyre'den mevkûf şekilde rivayet edilmektedir. Sika râvîler onu merfû' yapmaz."⁹⁷ Dârekutnî ise hadisin merfû' hâlini rivayet etmesinin akabinde böyle nakleden diğer râvîleri zikretmekte, ancak mahfûz olmadığını belirtip mevkûf tariklerine işaret etmektedir.⁹⁸ Merfû' hâlini sahih kabul etmeyen İbnü'l-Cevzî, Ebû Hureyre'den nakledilen mevkûf rivayetin mahfûz olduğunu belirtmektedir.⁹⁹ Rivayetlerin merfû' ya da mevkûf hâlinin sahih kabul edilmesinde muhaddislerin râvîler hakkındaki görüşlerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira hadisin birçok tarihinin kendisinden nakledildiği Sâlih b. Nehbân hakkında farklı değerlendirmeler yapan âlimlerin aynı zamanda merfû'-mevkûf ilişkisine temas ettiği görülmektedir. Rivayetin diğer senedleri de genellikle zayıf olması nedeniyle merfû' değil de mevkûf hâli sahih olarak kabul edilmektedir.

Yakın dönem âlimlerinden Elbânî, İbn Abbâs¹⁰⁰ ile İbn 'Ömer'den (öl. 73/693)¹⁰¹ gelen rivayetleri merfû' olarak kabul etmektedir.¹⁰² İbn Abbâs'tan hem merfû' hem de mevkûf olarak nakledilen rivayet hakkında Hâkim en-Neysâbüri "merfû' hâli Buhârî'nin şartlarına göre sahih bir hadis" dese de¹⁰³ Beyhakî merfû' tarihi tenkid etmekte ve mevkûf şeklinde nakledilmesinin sahih olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴ Fakat senedi sahih kabul edilen¹⁰⁵ İbn Ömer rivayetindeki "Biz yapardık/عز" ifadesinden hareketle bunun Hz. Peygamber zamanındaki bir uygulama olduğunu belirtmek ve hükmen merfû' saymak mümkündür. Dolayısıyla İbn Ömer'den gelen rivayet böyle olsa da mevkûf olarak nakledilen İbn Abbâs'ın sözü, bu konuda yapılan tartışmalarda genellikle tenkid edildiği için merfû' hadis yerine mevkûf tarik değerlendirmeye alınmıştır. Belki de İbn Abbâs'tan her iki hâli de nakledildiği için İbn 'Ömer'in rivayetinin yanı sıra ondan nakledilen mevkûf hadis de hükmen merfû'ya dâhil edilmiştir. İbn Abbâs'tan gelen mevkûf hadisi merfû' olarak kabul etmek gerekirse diğer sahâbîlerden gelen rivayetleri de aynı minvalde dikkate almak gerekmektedir. Ebû Hureyre ile İbn Abbâs rivayetleri hariç mevkûf rivayetlerin tenkid edildiği de hatırdan çıkarılmamalıdır. Mevkûf hadislerin metinlerinden hareketle gusül veya abdest almanın herhangi bir nedeni zikredilmediği için hükmen merfû' olarak kabul edilebileceği söylenebilir. Ancak bu konudaki diğer rivayetler dikkate alınırsa metinlerin ihtisâr edilerek kısa hâle getirildiği ve ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasının vahiyyle bilinen ya da taabbüdî bir durum değil de bazı sebeplere bağlı olduğu gözükmektedir. Şayet bu konudaki mevkûf hadisler, sahih hükmen merfû' olarak kabul edilseydi sahâbe ve tâbiün arasında ihtilaf bulunmaz, merfû'-mevkûf ilişkisi açısından ele alınmaz, âlimlerin rivayetler hakkında farklı yorumları ve hükmü yerine aynı ya da benzer açıklamaları olurdu. Ayrıca Elbânî dışında mevkûf hadislerin hükmen merfû' sayan başka bir kimse de

⁹⁵ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 2/134-135.

⁹⁶ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Hilâfiyyât beyne'l-İmâmeyn eş-Şâfiî ve Ebû Hanîfe ve ashâbih*, (Kahire: er-Ravda, 2015), 1/528-530.

⁹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 3/501-502.

⁹⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, 9/293-294, 10/161-162.

⁹⁹ Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî, *el-İlelül'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, thk. İrşâdulhakk el-Eserî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 1/375-377.

¹⁰⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/398 (No. 1476).

¹⁰¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/400 (No. 1481).

¹⁰² Elbânî, *Ahkâmu'l-cenâ'iz*, 71-72.

¹⁰³ Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, 1/543 (No. 1426).

¹⁰⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 2/398 (No. 1477).

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, 1/239.

tespit edilememiştir. Sonuç olarak cenazeyi yıkayan gusül ve taşıyanın abdest alması ile ilgili olarak merfû' hadislerin yanı sıra mevkûf olanlar da bulunmaktadır.

4. Metin Açısından Rivayetlerin Tenkidi ve Değerlendirilmesi

Ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetlerin senedleri incelendikten sonra yapılacak şey, hadisin metninin nasıl anlaşılacağı ve yorumlanacağıdır. Hadis kitaplarındaki rivayetlerin metinleri arasında bazı farklılıklar bulunsa da daha ziyade aşağıda zikredilen ilk sıradaki metinle nakledilmektedir:

1. "Cenazeyi yıkayan kimse gusül alsın."
2. "Cenazeyi yıkayan kimse gusül alsın ve taşıyan kimse ise abdest alsın."
3. "Cenazeyi yıkamaktan dolayı gusül ve taşımaktan dolayı da abdest almak gerekmektedir."
4. "Cenazeyi yıkayan kimse gusül alsın, taşıyan kimse ise abdest alsın."
5. "Cenazeyi yıkamaktan dolayı gusletmek, taşımaktan dolayı ise abdest almak gerekmektedir."
6. "Cenazeyi taşıyan/taşımak isteyen kimse abdest alsın."

Ebû Dâvûd, Hâmid b. Yahyâ'dan naklettiği tarihte metne yer vermeyip "بَعَثَ" lafzını kullanmakta, *el-Mu'cemu'l-evsat*'taki Ahmed b. Mesûd'dan gelen tarihin metni bulunmamakta, Bezzâr ise Yahyâ b. Hakîm'den naklettiği tarihte öncesindeki rivayete atıf yapılarak "بَنَحُوهُ" lafzını zikretmektedir ki metin şöyledir: "Cenazeyi yıkayan kimse gusletsin, taşıyan kimse ise abdest alsın, cenazeyi takip eden kimse ise defnedilinceye kadar oturmasın."¹⁰⁶

Rivayetlere göre ölüyü yıkayan kimse gusül ve taşıyan kimse abdest almalıdır. Ancak bu hadisler sahâbe ve tâbiûn tabakalarından bazı kimseler itiraz etmiştir. İbn Abdülberr (öl. 463/1071), bu konuda sahâbenin arasında ihtilaf bulunduğu söylemekle yetinse de¹⁰⁷ sonraki dönemlerde de aynı yaklaşım devam etmektedir. İbnü'l-Münzir (öl. 318/930) İbn Abbâs, İbn Ömer, Hz. Âişe, Hasen el-Basrî (öl. 110/728), İbrâhîm en-Nehâî (öl. 96/714), Şâfiî (öl. 204/820), Ahmed b. Hanbel, İbn Râhûye (öl. 238/853), Ebû Sevr (öl. 240/854) ile Ashâbu'r-re'y'in gusül gerekmediği görüşünde olduğunu ve Ebû Hureyre, Saîd b. el-Müseyyeb (öl. 94/713), İbn Sîrîn (öl. 110/729) ile Zührî'nin (öl. 124/742) ise guslü gerekli gördüklerini söylemektedir.¹⁰⁸

Bu konuda nakledilen rivayetler, Abdurrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebû Şeybe ile Beyhakî'nin hadis kitaplarında bulunmaktadır.¹⁰⁹ Bir sahâbîden/tâbiûden benzer manada birçok rivayet geldiği için aynı kimseden birkaçını nakletmenin yeterli olacağı düşünülmüştür. Ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetlere itiraz eden sahâbîlerden İbn Abbâs şöyle demiştir: "Ölülerinizi necis kılmayın. Çünkü mümin bir kimse ne diriysen ne de ölüysen necistir."¹¹⁰ Başka bir rivayette gusül değil de abdest almanın gerekli olduğunu¹¹¹ söyleyen İbn Abbâs, diğer bir rivayette ise sadece ellerin yıkanmasını da yeterli görmüştür.¹¹² Münâvî (öl. 1031/1622) *Feyzu'l-kadîr*'de ölüyü yıkayanın gusletmesinin mendûb olmasının yanı sıra kastedilenin elleri yıkamak olabileceğine de işaret etmiştir.¹¹³ İbn Mesûd (öl. 32/652-53) ile Hz. Âişe de ölüyü yıkamaktan dolayı gusül alınmasını gerekli

¹⁰⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, 14/326-327 (No. 7992).

¹⁰⁷ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülberr en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kalacî (Dımaşk-Halep: Dâru Kuteybe-Dâru'l-Va'y, 1993), 8/201-202.

¹⁰⁸ Bk. Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Neysâbü'rî, *el-Evsat mine's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, thk. Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb vd. (Feyyûm: Dâru'l-Felâh, 2010), 5/372-375.

¹⁰⁹ Bk. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/405-408 (No. 6101-6116); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/186-189 (No. 11246-11258); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/397-402 (No. 1474-1487).

¹¹⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/186-187 (No. 11246). Beyhakî, bu hadisi merfû' şeklinde nakletse de mevkûf hâlini tercih etmektedir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/399 (No. 1478).

¹¹¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/405 (No. 6101); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/397 (No. 1474).

¹¹² Beyhakî, bunun merfû' olarak rivayet edildiğini ancak mevkûf şeklinde nakledilmesinin sahih olduğunu ifade etmektedir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/398 (No. 1476-1477).

¹¹³ Abdurra'ûf b. Tâcül'ârifin el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmii's-sagir* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1972), 4/412, 6/184.

görmemektedir: “Eğer dostunuz necis ise gusül alın.”¹¹⁴ Ayrıca Hz. Âişe cenazeyi taşımakla alakalı şöyle demektedir: “Sübhanallah! Müminlerin ölüleri pis midir? Oysa kişi, bir tahta parçasını alıp onu taşımaktan başka bir şey mi yapmaktadır!”¹¹⁵

Başka bir sahâbî İbn Ömer, “Mümin bir kimseye dokunabilirsin. Onu yıkamaktan dolayı da gusül alman gerekmez.” demiş, ancak ölüyü yıkarken ondan bir pislik gelirse gusül almayı, yoksa abdest almayı yeterli görmüştür.¹¹⁶ Onun şu sözü, gusül almanın bir zorunluluk değil de tercihe ve duruma bağlı bir durum olduğunu göstermektedir: “Biz ölüleri yıkardık. Bundan dolayı bazılarımız yıkanır, bazılarımız ise yıkanmazdı.”¹¹⁷ Benzer bir rivayet de tâbiî Nâfi’den (öl. 117/735) gelmektedir: “Biz ölüleri yıkardık. Bazılarımız abdest, bazılarımız ise gusül alırdı. Sonra ölünün yanına gelip kefenler, üzerine hanût serper ve namazını kılardık. Yeniden abdest almazdık.”¹¹⁸

Sad b. Ebû Vakkâs (öl. 55/675), Saîd b. Zeyd’i (öl. 51/671) yıkayıp kefenlendikten sonra eve gidip namaz kılmış, ardından gusül alıp şöyle söylemiştir: “Ben, Saîd b. Zeyd’i yıkadığımdan dolayı gusül almadım. Şayet o necis olsaydı yıkamazdım. Fakat ben, sıcaktan dolayı gusül aldım.”¹¹⁹ Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) ise cenazeden dolayı abdest almak sorulunca şöyle demiştir: “Cenaze namazında idik. Sonra farz namazı kılmaya geldik. Abdest almaya gerek yoktur.”¹²⁰ Hudeybiye’de ağaç altında Hz. Peygamber’e biat eden sahâbîlerden (ashâbu’ş-şecere) dört kimsenin Bekir b. Abdullah el-Müzenî’nin (öl. 108/729) babasını yıkarken elbiselerini göbeklerinde toplamaktan fazlasını yapmadıkları ve bitince de abdest alıp namaz kıldıkları ifade edilen rivayetin devamında tâbiî Ebû’ş-Şa’sâ’nun (öl. 93/711-12) şöyle dediği aktarılmaktadır: “Haberiniz olsun ki Allah’a karşı gelmekten sakının. Ölülerinizi yıkamaktan dolayı gusül mü alıyorsunuz! Onlar necis midir ki!”¹²¹ İbrâhîm en-Nehâî, kendisine guslün gerekli olup olmadığı sorulunca “Eğer ölü necis ise gusül alınız. Yoksa sizden birinizin abdest alması yeterlidir.” şeklinde karşılık vermiştir.¹²² Şabî (öl. 104/722) ise “Eğer dostunuz necis ise gusül alın.” demiştir.¹²³

Cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili sahâbe ve tâbiûndan nakledilen rivayetlere göre ölü necis değilse gusül almak kişisel tercihe bağlı olup abdest almak hakkında da farklı görüşler vardır. Hem rivayetlerin temel hadis kaynaklarında yer almasından dolayı şerh kitaplarında hem de cenaze hususuyla alakalı olması nedeniyle fıkıh kitaplarında bu rivayetler hakkında benzer açıklama ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Konunun fikhî bir yönü olduğu için hadis kitaplarında da mezhep İmâmlarının ve fakihlerin görüşlerine işaret edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel ile Alî b. el-Medînî’nin “Sahih bir hadis yoktur.”¹²⁴ ve İbnü’l-Münzir’in “Sabit bir haber yoktur.”¹²⁵ dedikleri bu konuda Tirmizî, ilim ehlinin ihtilafa düştüklerini belirtmektedir. Ona göre Hz. Peygamber’in ashâbından bir kısmının ve diğer âlimlerinin “Bir kimse cenazeyi yıkadığı zaman gusül gerekir.” görüşünde olmalarına karşılık bazıları ise abdest almanın yeteceğini kabul etmiştir. Mâlik b. Enes’in “Ölüyü yıkamaktan dolayı gusül alınmasını hoş görürüm. Fakat gerekli olduğunu düşünmüyorum.” dediğini ve Şâfiî’nin de aynı kanaate vardığını, Ahmed b. Hanbel ile İbn Râhûye’nin ise en azından abdest alınmasının vücûbiyetini benimsediklerini, ancak bütün bunlara karşılık Abdullah b. el-Mübârek’in (öl. 181/797) “Ölüyü yıkayan kimse ne gusül ne de abdest alır.” dediğini aktarmaktadır.¹²⁶

¹¹⁴ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/406 (No. 6104-6105); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/187-188 (No. 11250, 11253); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebir*, 2/401 (No. 1485).

¹¹⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebir*, 2/401-402 (No. 1487); Ebû Abdullah Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşi, *el-İcâbe li-îrâdi mâ’s-tedrekethu Aişe ala’s-sahâbe*, thk. Bünyamin Erul (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2004), 220-222.

¹¹⁶ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/406-407 (No. 6106-617); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebir*, 2/399-400 (No. 1479-1480).

¹¹⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebir*, 2/400 (No. 1481).

¹¹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebir*, 2/400 (No. 1482).

¹¹⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/187 (No. 11251); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebir*, 2/400-401 (No. 1484).

¹²⁰ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebir*, 2/401 (No. 1486).

¹²¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/405-406 (No. 6103).

¹²² Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/405 (No. 6102); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/188-189 (No. 11257).

¹²³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/189 (No. 11258).

¹²⁴ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *el-İlelü’l-kebir*, thk. es-Seyyid Subhî es-Sâmerrâi vd. (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1989), 142-143.

¹²⁵ İbnü’l-Münzir, *el-Evsat*, 5/375.

¹²⁶ Tirmizî, “el-Cenâiz”, 17 (No. 993).

Ebû Dâvûd, ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetin mensûh olduğunu düşünmektedir.¹²⁷ İbn Şâhîn (öl. 385/996), bu konuda Ebû Hureyre'den gelen merfû' tarıklere yer verdikten sonra İbn Abbâs'tan gusül almanın gerekli olmadığını gösteren hem mevkûf hem de merfû' rivayetleri aktarmakta, böylece aralarında nâsîh-mensûh ilişkisi olduğunu göstermektedir.¹²⁸ Fakat Aynî, Ebû Dâvûd'un nesheden hususu açıklamadığını ve hadisle amel etmenin terk edilmesini neshi bilmenin yollarından biri olarak zikretmekte, nâsîhin ne olduğu bilinmese de hadisle amel edilmediği için bunun varlığına delalet ettiğini söylemektedir.¹²⁹ Hattâb es-Sübki de Ebû Hureyre hadisiyle amel edilmediği için mensûh olduğunu kabul etmektedir.¹³⁰ Gusül ve abdest almayı mendûb olarak açıklayan Mağribî (öl. 1119/1707), rivayeti neshedenin İbn Abbâs'tan "Cenazenizi yıkadığınızda sizin gusül almanıza gerek yoktur. Çünkü ölünüz mümin ve temizdir, necis değildir. Cenazeyi yıkadıktan sonra elleriniz yıkamanız yeterlidir." şeklinde nakledilen merfû' hadis olduğunu belirtmektedir. Ancak kendisinin de işaret ettiği gibi Hz. Peygamber'den nakledilmesi sahih olmayan bir hadisi delil olarak getirmektedir.¹³¹ Neshe delil olarak aynı hadisi zikreden Azîmâbâdî (1857-1911), hadisteki emrin mendûb ya da elleri yıkamak şeklinde açıklamaktadır.¹³²

Hattâbî (öl. 388/998), Ebû Dâvûd'a yazdığı şerhi *Me'âlimü's-sünen'*de fakihlerden cenazeyi yıkayanın gusül ile taşıyanın abdest almasını gerekli gören herhangi birisini bilmediğini ve emrin istihbâba hamledilmesinin daha doğru olacağını söylemekte, hadisteki muhtemel manaya dair şöyle bir yorum yapmaktadır:

"Cenazeyi yıkayan kimse, yıkarken kullandığı suyun serpintisinin kendisini ıslatmasından emin olamaz. Ölünün bedeninde pislik olabilir. Eğer pislik yıkayana gelirse onu ıslatır ve neresine geldiğini bilemez. Bu durumda su olduğu için bütün bedenini yıkaması gerekmektedir. Böylece ölünün bedeninden pislğin isabet ettiği yerler de yıkanmış olur. Denildiğine göre abdest alınmasının da şöyle bir manası vardır: Ölüye kılınacak cenaze namazına hazırlık için abdest alınması gerekmektedir."¹³³

Cumhura göre ölüyü taşıyanın abdest almasının gerekli olmadığını ifade eden Bâcî (öl. 474/1081), bu konudaki rivayeti sabit görmeyip sahih sayılması hâlinde manasının "eğer abdesti yoksa cenaze namazını kılabilmesi için alması" olduğunu zikretmektedir. Ölüyü yıkayana gusül gerekmediğini ve Ebû Hureyre'nin naklettiği hadisin sahih olması durumunda bunun istihbâba hamledileceğini söylemektedir.¹³⁴

Bu konudaki rivayeti hadis kitabında nakleden Begavî'ye göre ilim ehlinin bir kısmı gusül almayı gerekli görmekte, çoğunluğu ise böyle düşünmemektedir. İkinci görüşe İbn Abbâs ile İbn Ömer'in sözlerini, Esmâ bnt. Umeys'in (öl. 40/661) vefat eden eşi Hz. Ebû Bekir'i (öl. 13/634) yıkadığı zaman yanındaki muhacirlere "Ben oruçluyum, hava da çok soğuk, acaba gusül almak gerekir mi?" diye sorunca oradakiler "Hayır, gerekmez."¹³⁵ diye cevap verdikleri rivayeti delil olarak zikretmektedir. Çeşitli

¹²⁷ Ebû Dâvûd, "el-Cenâiz", 39 (No. 3162).

¹²⁸ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhîn el-Bağdâdî, *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*, thk. Semûr b. Emîn ez-Züheyri (Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1988), 270-272.

¹²⁹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 8/54.

¹³⁰ Hattâb es-Sübki, *el-Menhelu'l-azbi'l-mevrûd*, 8/323.

¹³¹ el-Hüseyn b. Muhammed el-Mağribî, *el-Bedrû't-temmâm şerhu Bulûğî'l-merâm*, thk. Alî b. Abdullah ez-Zeben (Kahire: Dâru Hicr, 1994), 2/105-106.

¹³² Ebû't-Tayyib Muhammed b. Alî el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebû Dâvud*, thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed (Dimeşk: Dâru'l-Feyhâ'-Dâru'l-Menhel Nâşîrûn, 2013), 8/318-319.

¹³³ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, thk. Muhammed Râgîb et-Tabbâh (Halep: Matbaatu'l-İlmiyye, 1932), 1/307.

¹³⁴ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ fi şerhi'l-Muvatta'*, thk. Muhammed Abdülkâdir Mahmûd Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/332, 2/455.

¹³⁵ Mâlik b. Enes, "el-Cenâiz," 3.

âlimlerin görüşlerine işaret eden Begavî, ölüyü taşımaktan kastın ona dokunmak olduğunu ve abdest alınmasını ise Hattâbî gibi cenaze namazı kılınacağı vakit hazır bulunması şeklinde açıklamaktadır.¹³⁶

Zeydânî (öl. 727/1327) *el-Mefâtih*'te ölüyü yıkayanın gusül almasının sebebinin diğer âlimlere göre daha geniş tutarak şöyle beyan etmektedir:

“Gâsil olan kimseye içerisinde pisliğin olduğu bir yerde ölünün yıkandığı suyun serpintileri gelebilir. Korku ve dehşetten dolayı terleyebilir. Ter ile yıkarken ortaya çıkan koltuk altı kokusunu izale etmek ve serpintilerin geldiği azaları temizlemek için gusül almak müstehab olur.”

Pis su serpintilerinin ölüyü yıkayan kimsenin üzerine geldiğinin kesin olarak bilinmesi hâlinde gusül almayı gerekli gören Zeydânî, eğer kesinlik yok da ihtimal varsa bu durumda yıkanmasının müstehab olduğunu belirtmektedir. Devamında cenazeyi taşıyanın abdest almasını ise şöyle açıklamaktadır:

“Ölüyü taşıyan kimsenin abdesti yoksa ve cenaze namazını kılmak isterse abdest alması vaciptir. Taşımadan önce abdest alırsa ve sonra taşırsa cenazeyi defnettikten sonra ihtiyaten abdestini tazelemesi müstehaptır. Çünkü cenazeyi taşımaktan ve taşımanın ağırlığından kaynaklı olarak korku ve dehşetin şiddetinden kendisinden bir koku çıkmış olabilir. Fakat o anki durumdan dolayı bunu bilemez. Korku nedeniyle yüzünün rengi de değişebilir. Bunu gidermek için abdest alması müstehab olur.”¹³⁷

İbn Reslân (öl. 868/1464) abdest almasını gerekli gören kimselerin, bunu yıkayan kişinin ölünün avret yerine dokunması ya da cenaze namazını kaçırmaması şeklinde anladıklarını zikretmektedir. Ancak fakihlerin ekserinin böyle bir durumda abdest almayı gerekli görmediğini ifade etmektedir.¹³⁸ İbn Mâce'ye şerh yazan Vellevî (öl. 1442/2020) ise guslün gerekli olmadığını, bunun bir ibadet değil de uygulama olduğunu ve şayet gerekli olsaydı Hz. Peygamber'in bunu açıklayacağını zikretmektedir.¹³⁹

Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) öğrencisi Şeybânî (öl. 189/805), İbn Mes'ûd'un görüşüne işaret ettikten sonra şöyle demektedir: “Eğer isterse abdest de almaz. Ancak cenazeyi yıkadığı sudan kendisine bir şey gelirse gusül alır. Bu, Ebû Hânîfe'nin de görüşüdür.”¹⁴⁰ Hanefî fakihi Serahsî (öl. 483/1090), cenazeyi yıkamaktan dolayı gusül ve taşımaktan dolayı abdestin gerekli olmadığı görüşündedir. Eline ya da bedenine bir şey bulaşması hâlinde yıkanması kanaatinde olan Serahsî, İbn Abbâs'ın “Abdest, bedenden çıkan şeylerden dolayı gerekir.”¹⁴¹ sözünü delil olarak zikretmektedir. O, bir Müslümanın ölüsünün temiz olduğunu, temiz bir şeye ve ölü pis olsa bile pis bir şeye dokunmanın abdesti bozmayacağını ifade etmektedir. İbn Abbâs'ın “Kuru ağaç dallarına dokunmaktan dolayı bize abdest almayı mı gerekli kılıyor?”¹⁴² diyerek zayıf olan Ebû Hureyre'den nakledilen hadisi reddettiğini söyleyen Serahsî, ölüyü yıkayanın gusül almasını pis sular üzerine bulaşması hâlinde gerekli olması ve taşıyanın abdest almasını da abdestsiz ise cenaze namazını kılabilmesi şeklinde açıklamaktadır.¹⁴³ Sonuç olarak Ebû Hanîfe ve ashâbına göre ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest alması müstehab ya da vacip değildir.¹⁴⁴

¹³⁶ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 2/168-170 (No. 339).

¹³⁷ Muzhiriddin el-Hüseyn b. Mahmûd ez-Zeydânî, *el-Mefâtih fi şerhi'l-Mesâbih*, thk. Nüreddin Tâlib (Kuveyt: İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2012), 1/454-455.

¹³⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin İbn Reslân er-Remlî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvud*, thk. Yâsir Kemâl vd. (Mısır: Dâru'l-Felâh, 2016), 13/415.

¹³⁹ Muhammed b. Alî el-Vellevî, *Zahîratu'l-ukba fi şerhi'l-Müctebâ* (Riyad-Mekke: Dâru'l-Mirâc-Dâru Âl-i Burûm, 1996-2003), 18/386.

¹⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Âsâr*, thk. Hâlid el-Avvâd (Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 1/247-248 (No. 230-231).

¹⁴¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 1/32 (No. 100); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 1/352 (No. 572).

¹⁴² Bu rivayet, hadis kaynaklarında nakledilmemektedir. Elimizdeki eserlere göre senedi olmadan ilk defa Serahsî *el-Mesûlât*'unda zikretmekte, daha sonra da fıkıh ve başka alanlarda telif edilen eserlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla İbn Abbâs'tan gelen bu hadisin sıhhati hakkında bir hüküm vermek mümkün gözükmemektedir.

¹⁴³ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Kitâbu'l-Mesûlât* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/82-83.

¹⁴⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Neylu'l-evtâr min esrâri Münteka'l-ahbâr*, thk. Muhammed b. Subhî b. Hasen Hallâk (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2007), 2/360.

Şâfiî, *el-Ümm*'de "Guslü gerektiren ve gerektirmeyen haller" başlığında ölüyü yıkayanın gusül ve cenazeye dokunanın abdest almayı terk etmesini hoş karşılamadığını söyleyip şöyle demiştir:

"Cenazeyi yıkayana guslün gerekli olduğunu söylememe engel olan sebep, hadisin senedinde olan kişidir ki bugüne kadar beni ikna edecek şekilde naklettiği rivayetin sıhhatine dair bir bilgiye ulaşamadım. Şayet bu konuda beni ikna edecek birisini bulursam hem ölüyü yıkayanın gusül hem de dokunanın abdest almasını gerekli görürüm."¹⁴⁵

Şâfiî, hadisin senedine dair bir değerlendirme yapsa da hangi tariki ya da râvîyi kastettiğini söylememektedir. Ancak Beyhakî, bunun İshâk Mevlâ ez-Zâide olduğunu açıklamakta ve sika biri olabileceğine işaret etmektedir.¹⁴⁶ Daha önce de tespit edildiği üzere İshâk güvenilir olduğu için Şâfiî'nin naklettiği hadisin sahih olduğu ifade edilebilir.

Her ne kadar Şâfiî bu konudaki görüşüne yer verse de o kadîm ile cedîd dönemlerinde birbirinden farklı iki hüküm vermiştir. Nevevî (öl. 676/1277), Şâfiî'nin ilk görüşünde ölüyü yıkayanın gusül ve taşyanın abdest almasını gerekli gördüğünü, sonrasında bundan vazgeçip hadisin sahih olması hâlinde bunu söyleyebileceğine işaret etmiş, yeni görüşünün müstehab/müekked sünnet olduğunu zikretmiştir.¹⁴⁷ Maverdî (öl. 450/1058), hadisin zayıf olmasından dolayı Şâfiî'nin görüşünün vacip değil de sünnet şeklinde olduğunu, Hz. Peygamber ile sahâbenin bunu yaptığını ifade etmekte ve Hz. Âişe'den gelen hadise işaret edip bu konuda rivayet edilen hadislerin sahih olduğunu düşünmektedir. Şâfiî mezhebi ashâbının hükmünün vacip ile müstehab olması şeklinde ihtilafa düştüklerini belirten Mâverdî, bu hadisin manasının akılla anlaşılıp anlaşılmayacağı yani taabbüdî olup olmaması noktasında iki farklı görüş bulunduğunu zikretmektedir. Taabbüdî olmadığı görüşünde olanlar, hükmün sebebini ölünün necis olmasına ve taabbüdî olduğunu kabul edenler ise ölünün saygınlığına bağlamaktadır.¹⁴⁸ Ancak insanoğlu öldüğü zaman bedeninin necis olmasının uzak bir yorum olduğunu söyleyen Cüveynî (öl. 478/1085), dokunmaktan dolayı abdest alınmasında da ihtilafa düştüklerini, bir kısmının cenazenin avret yerine dokunmasından veya bir kısmının ise böyle olmayan bir şekilde ölüye dokunmaktan dolayı abdest alınmasını müstehab kabul ettiğini açıklamaktadır.¹⁴⁹ İbn Ebü'l-Hayr (öl. 558/1163) ise cenazeye dokunmaktan dolayı değil de cenaze namazını kaçırmamak için abdest alınması gerektiğini ya da kastedilenin abdest değil de elleri yıkamak olabileceğine de işaret etmektedir.¹⁵⁰

Bu konuda sahih bir hadisin olmadığını söyleyen Ahmed b. Hanbel, guslü vacip görmemekte ve abdestin yeterli olduğunu düşünmekte, ölen kimse kâfir ise guslün gerektiğini belirtmektedir.¹⁵¹ Hanbelî fakihî İbn Kudâme (öl. 620/1223), mezhebinin âlimleri arasında ölüyü yıkamaktan dolayı abdest alınması noktasında ihtilafa düşseler de çoğunluğunun bunu gerekli gördüğünü zikretmekte, abdest alınmasının sebebini ise ölüyü yıkayan kimsenin yıkarken elinin avret yerine değmesi şeklinde açıklamaktadır. Ancak fakihlerin çoğunluğuna göre abdest alması da gerekli olmayıp bunun doğru olduğuna ve Ahmed b. Hanbel'in abdest almayı müstehab olarak değerlendirdiğini ifade etmektedir.¹⁵² Bir başka Hanbelî âlim İbn Teymiyye (öl. 728/1328), ölüye dokunmak veya yıkamaktan dolayı abdestin bozulmayacağını, bu konudaki rivayetlerin istihbâba hamledileceğini zikretmektedir. Sahâbenin cumhurunun ve Ahmed b. Hanbel'in bu konudaki görüşünün abdest alınması şeklinde olduğuna işaret eden İbn Teymiyye, bunun

¹⁴⁵ Ebü Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib (Mansura-Beyrut: Dâru'l-Vefâ'-Dâru İbn Hazm, 2019), 2/83; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 2/386.

¹⁴⁶ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 2/133.

¹⁴⁷ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*, thk. Muhammed Necîb el-Mutî (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1980), 5/143-145.

¹⁴⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 1/376-377.

¹⁴⁹ Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2007), 1/310-311.

¹⁵⁰ Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebü'l-Hayr el-İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nürî (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2000), 3/36-38.

¹⁵¹ Hâlid er-Rabbât-Seyyid İzzet İd, *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Feyyûm: Dâru'l-Felâh, 2009), 7/45-47.

¹⁵² Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfeftâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 1/256, 1/278-279.

gusül alınması hakkındaki ihtilafın kaynaklandığı belirtmektedir ki kendisinin görüşü de böyledir.¹⁵³ İbn Abdülhâdî (öl. 744/1343), birçok âlim tarafından yapılan “cenaze namazı için abdest alınması” yorumunu uzak bir te’vîl olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁴ Merdâvî (öl. 885/1480) ise mezhebin sahih olan görüşünün ölüyü yıkamaktan dolayı gusül almanın müstehab olması şeklinde açıklamakta, ashabin çoğunluğunun görüşü bu olmakla birlikte müstehab görüşünde olmayanların da bulunduğunu, kâfir bir kimseyi ölü ve canlı olarak yıkayan kimseye gusül gerektiğini ifade edenlerin de bulunduğunu belirtmektedir.¹⁵⁵

Mâlikî fakih İbn Rüşd (öl. 520/1126), cenazeyi yıkayanın gusül almasıyla ilgili hadisin zahirinden guslün gerekliliği anlaşılrsa da sözün istihbâb manasında olduğunu, Mâlik b. Enes ile cumhurun bu görüşü benimsediğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber’in emrini bir illete bağlı değil de ibadet olduğunu düşünenlerin gusül almayı vacip gördüğünü söyleyen İbn Rüşd, böyle düşünmeyenlerin ise bu konuda ihtilafa düştüklerini belirtmiştir. Ölünün necis olmadığını ve herhangi bir kimseyi necis etmediğini kabul eden İbn Rüşd, cenazeyi yıkamada aşırı giderek üzerine gusül suyundan serpintilerin gelmesi, hadiste kastedilen gusül ile tüm bedeni yıkamanın kastedilmemesi gibi bazı illetleri zikretmiştir.¹⁵⁶ Mâzerî (öl. 536/1141) ise Mâlik b. Enes’in normalde guslû gerekli görmese de böyle bir durumda yıkanmayı güzel bulduğunu, ancak ölünün suyundan yıkayan kimseye bir şey gelmesi hâlinde ise guslün vacip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Mâlik b. Enes’in bir kimsenin eliyle ölüye dokunmasından ya da taşımasından dolayı abdest alınmaması, şayet bu esnada eline herhangi bir şey gelirse sadece bu azayı yıkamakla yetinileceği görüşüne de işaret etmiştir.¹⁵⁷

Bir kimsenin ölüyü yıkaması hâlinde gusül ve taşıması hâlinde abdest almasını diğer mezheplerin aksine Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi olan İbn Hazm (öl. 456/1064) farz olarak değerlendirmiştir. *el-Muhalla*’da dediğine göre diğer mezhep İmâmları gibi Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvûd b. Alî ez-Zâhirî (öl. 270/884) guslün gerekmediğini kabul etmiştir. O, sahip olduğu bakış açısına göre yazdığı eserinde kendi görüşüne delil teşkil eden hadisleri nakletmiş, ayrıca guslün gerekmediğini düşünen kimselere de cevaplar vermiştir.¹⁵⁸ İbn Hazm, Ebû Hureyre’nin hadisini sahih kabul edip cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest alması gerektiğini benimsemiştir.¹⁵⁹

Birçok hadis şerhi ve fıkıh kitabında bu konudaki rivayetler hakkında yapılan yorum ve değerlendirmeler olsa da genellikle birbirine benzer açıklamalar bulunmaktadır. Ancak İbn Hazm ve ilk görüşüyle Şâfiî hariç cumhur böyle bir durumda guslû gerekli görmese de cenazenin yıkandığı sudan gâsilin üzerine bir şey gelmesi hâlinde çoğunluk gusül almayı zaruri kabul etmektedir. Gusül almayı gerekli görmeyen bir kısım âlimler, cenazenin avret yerine dokunması nedeniyle ve taşımaktan dolayı değil de cenaze namazını kılabilmek için abdestin alınması şeklinde yorum yapmaktadır. Fakat her ne kadar yapılan yorumlardan hareketle bunları söylemek mümkün olsa da bazı farklı görüşlerin varlığı dikkat çekmektedir. Nitekim böyle bir durumda herhangi bir şey gerekmediğini söyleyenlerin yanı sıra elleri yıkamanın da yeterli olacağı ifade edilmektedir.

5. Sonuç

Hadis ilminde bir konuda rivayet edilen hadisler hakkında sened ve metin açısından araştırma yapmak, oldukça fazla zaman gerektiren ve meşakkatli bir durumdur. Çünkü ilk önce birçok senedin sihhati

¹⁵³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye el-Harrânî, *Şerhu'l-Umde*, thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî vd. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019), 1/359-364.

¹⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî ed-Dimeşkî, *Tenkîhu't-tahkîk fi ehâdîsi't-Ta'lik*, thk. Sâmî b. Muhammed b. Câdullah-Abdülazîz b. Nâsır el-Habbânî (Riyâd: Advâu's-Selef, 2007), 1/319.

¹⁵⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. Süleymân el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988), 1/248.

¹⁵⁶ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Endelüsî, *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl fi mesâ'ili'l-müstahrece*, thk. Saîd A'râb (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1988), 2/206-209.

¹⁵⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Alî el-Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, thk. Muhammed Muhtâr es-Selâmî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1997), 1/1122-1123.

¹⁵⁸ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed İbn Hazm el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mucellâ bi'l-ihisâr*, thk. Hâlid er-Rabbât (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016), 2/556-560.

¹⁵⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 2/475-478. Ayrıca bk. Zehebî, *el-Mühezzeb*, 1/300.

hakkında hüküm vermek gerekmektedir ki hadisi nakleden râvîlerden her birinin cerh-ta'dîl, tabakât vb. kitaplardan tercemelerine bakılmalı ve bunların üzerinde değerlendirmeler yapılmalıdır. Ayrıca bir râvîyi münekkidler bir kısmı cerh ederken diğerlerinin ta'dîl etmesi hâlinde daha müşkil bir durum ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara rağmen hadis ilminin en temel problemlerinden biri olan sübutun, cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili rivayetler özelinde belirlenmesi önemlidir. Çünkü sahih, hasen, zayıf gibi çeşitli değerlendirmelerin olduğu rivayetler hakkında en azından bir tespit yapılabilmesine imkân sağlanmalıdır.

Hadisin senedi hakkında hüküm vermek oldukça zor bir durum olduğu gibi metnin anlaşılması da böyledir. Çünkü bir âlimin hadisin sıhhati hakkında verdiği kararın metni yorumlamasına da etki ettiği görülmektedir. Buna Hz. Peygamber'den merfû' hadisleri nakleden sahâbeden ve tâbiûndan farklı görüşlerin gelmesi de eklenince metnin nasıl açıklanacağı daha güç bir hâle gelmektedir. Bütün bu hususlar, cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest alınması ile ilgili rivayetlerin anlaşılmasında yaşanmaktadır. Ayrıca hadisin açıklanmasında daha ziyade ölüyü yıkayanın gusül alıp almayacağı üzerinde yoğunlaşmış, taşıyanın abdest almasıyla ilgili kısım daha geri planda kalmıştır. Muhtemelen bunun sebebi, hemen hemen bütün rivayetlerde yıkayanın gusül almasının zikredilmesine karşılık taşıyanın abdest alması kısmının bazılarında bulunmasıdır. Sahâbeden gelen rivayetlerde de aynı durum görülmektedir ki Hz. Âişe'nin taşımakla ilgili yorumu hariç neredeyse tamamen ölüyü yıkayanın gusül alması üzerinde durulmuştur.

Hz. Peygamber'den cenazeyi yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasıyla ilgili nakledilen merfû' hadisler, her ne kadar *es-Sahîhayn*'da yer almasa da *Kütüb-i Sitt'e*'deki bazı eserlerde, önceki ve sonraki dönemlerde telif edilen pek çok kitapta tahrir edilmiştir. Hatta Abdurrezzâk b. Hemmâm ile İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'lerinde, Ebû Dâvûd ile Tirmizî'nin *es-Sünen*'lerinde ve kendinden önceki hadis kitaplarındaki rivayetlerin de olduğu Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'inde konuyla ilgili müstakil bâb başlıklarının olduğu tespit edilmiştir. Hicrî ilk beş asırda telif edilen hadis kitaplarında konuyla alakalı bütün tarikler incelenmiştir. Bu konudaki merfû' hadisler, Ebû Saîd el-Hudrî, el-Mugîre b. Şube ve Huzeyfe b. el-Yemân'dan birkaç tane gelse de genellikle Ebû Hureyre'den rivayet edilmektedir. Bu hadislerin bazı tariklerde zayıflık olsa da içlerinde sağlam olanların da bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat sahih olan tariklerde yer alan Sâlih b. Nebhân'ın âlimler tarafından tenkid edilince bu konuda sahih bir hadisin olmadığı ileri sürülmüş ve Ebû Hureyre'den mevkûf olarak nakledilen rivayetlerin sahih kabul edildiği görülmüştür. Ancak Sâlih Mevlâ et-Tev'eme'den hadisi işiten İbn Ebû Zib'in ihtilattan önce ondan rivayet ettiği ve Sâlih'ten rivayet ettiği hadislerin sahih olduğu belirlenmiştir.

Ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest alması ile ilgili merfû' hadislerin sıhhati hakkında muhaddislerin çeşitli değerlendirmeleri olduğu gibi mensûh olmasının yanı sıra gusül alması, abdest alması, ellerini yıkaması ya da hiçbir şey gerekmemesi gibi birbirinden değişik hükümler verildiği tespit edilmiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel ile Şâfiî gibi bazı önde gelen âlimlerin bu konuda farklı görüşleri olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hadisin sıhhati hakkında zayıf hükmü vermesine karşılık yine de nasıl anlaşılacağı üzerinde durulmuş ve bu minvalde hem muhaddislerin hadis kaynakları ile şerhlerinde hem de fıkıh kitaplarında pek çok âlim yorum ve açıklamalar yapmıştır. Ancak bu noktada sahâbe ile tâbiûndan gelen rivayetlerin çok fazla dikkate alınmadığı ve daha ziyade merfû' hadisler üzerinden değerlendirmeler yapıldığı görülmüştür. Bu durum, hadis kitaplarında da görülmektedir ki Abdurrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebû Şeybe ve Beyhakî hariç diğer muhaddislerin eserlerinde merfû' hadisler dışındaki rivayetler yer almamaktadır. Oysa Hz. Peygamber'den gelen hadislerin anlaşılmasında sahâbe ve tâbiûnun görüşlerinin önemli olacağı aşikâr bir husustur. Merfû' hadisin metninin kısa olması ve anlaşılmasını sağlayacak bir sebab-i vürûda dair bir bilgi bulunmaması da bu hususu daha önemli kılmaktadır. Bütün bunlar dikkate alındığında bazı âlimlerin dikkat çektiği gibi günümüzde de bu hadisle amel edilme de ölüyü yıkayanın gusül ve taşıyanın abdest almasının kişinin tercihine bırakılması ve duruma göre hareket edilmesinin isabetli olacağını söylemek mümkündür.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir es-San'ânî. *el-Musannef -Mamer b. Râşid'in el-Câmi'i ile birlikte-*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1983.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir es-San'ânî. *el-Musannef*. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
- Acet, Semih. *Hadislerde Ölüm Karşısında Müslüman Tavrı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 52 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996-2001.
- Akyüz, Hüseyin. ""Âlimler Peygamberlerin Vârisleridir"" Hadisinin İsnâd Açısından Tenkid ve Tahlili". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2012), 159-190.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Şerhu Süneni Ebû Dâvud*. thk. Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Alî. *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebû Dâvud*. thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed. 14 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Feyhâ-Dâru'l-Menhel Nâşîrûn, 2013.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef. *el-Müntekâ fî şerhi'l-Muvatta'*. thk. Muhammed Abdülkâdir Mahmûd Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1983.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Hilâfiyyât beyne'l-İmâmeyn eş-Şâfiî ve Ebû Hanîfe ve ashâbih*. 8 Cilt. Kahire: er-Ravda, 2015.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü'l-kebîr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki vd. 25 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2013.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kalacî. 15 Cilt. Karaçi: Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1991.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *el-Bahru'z-zehhâr (Müsnedi'l-Bezzâr)*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd. 18 Cilt. Beyrut-Medine: Müessesetü'l-Ulûmi'l-Kur'ân-Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed b. Sâlih ed-Dubâsî. 11 Cilt. Riyad: en-Nâşîru'l-Mütemeyyin, 2019.
- Cüveynî, Ebû'l-Me'âlî Abdümelik b. Abdullah. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Çap, Sabri. *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer. *el-İlelü'l-vâride fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi. 16 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 1985.

- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Doğan, Halil İbrahim. *Hadis İlmi Açısından Beyhakî'nin (öl. 458/1066) es-Sünenü'l-Kebîr'i*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünenü Ebû Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karâbellî. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî. *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Kahire-Beyrut: Mektebetü'l-Hâncî-Dâru'l-Fikr, 1996.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *İrvâ'u'l-galîl fi tahrîci ehâdisi Menâri's-sebîl*. thk. Muhammed Züheyr eş-Şâviş. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Câmi'u't-türâsi'l-Allâme el-Elbâni fi'l-fikh*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim. 15 Cilt. San'a: Merkezü'n-Numân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2015.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Ahkâmu'l-cenâiz ve bida'uhâ*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1992.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Hattâb es-Sübkî, Mahmûd. *el-Menhelu'l-azbi'l-mevrûd şerhu Süneni Ebû Dâvud*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabiyye, 1394.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-sünen*. thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh. 4 Cilt. Halep: Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.
- Iclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah. *Târîhu's-sikât*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kalacî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî. *el-İstizkâr*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kalacî. 30 Cilt. Dimaşk-Halep: Dâru Kuteybe-Dâru'l-Va'y, 1993.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî. *Tenkîhu't-tahkîk fi ehâdisi't-Ta'lik*. thk. Sâmi b. Muhammed b. Câdullah-Abdülazîz b. Nâsır el-Habbânî. 5 Cilt. Riyâd: Advâu's-Selef, 2007.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Mâzin es-Sersâvî. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 2012.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. 9 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1941-1953.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-İlel*. thk. Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî. 7 Cilt. Riyad: y.y., 1426.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Cidde-Dimeşk: Dâru'l-Kible-Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 2006.
- İbn Ebü'l-Hayr, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ el-İmrânî. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2000.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek-Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Telhîsu'l-habîr fi tahrîci ehâdîsi'r-Râfiyyi'l-kebîr*. thk. Ebû Âsim Hasen b. Abbâs b. Kutub. 4 Cilt. Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihisâr*. thk. Hâlid er-Rabbât. 19 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *Kitâbu's-Sikât*. thk. Muhammed Abdürreşîd. 10 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1973-1983.
- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir el-Cevziyye. *Tehzîbü's-sünen*. thk. İsmâil b. Gâzî. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2007.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Reslân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin er-Remlî. *Şerhu Süneni Ebû Dâvud*. thk. Yâsir Kemâl vd. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Felâh, 2016.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî. *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcih ve't-talîl fi mesâ'ilî'l-müstahrece*. thk. Saîd Arâb. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1988.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1988.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. *Târîhu esmâ'î's-sikât*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1984.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî. *Şerhu'l-Umde*. thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019.
- İbnü'l-Ca'd, Ebü'l-Hasen Alî el-Cevherî. *Müsnedü İbnü'l-Ca'd*. thk. Abdülmehdî b. Abdülkâdir. 2 Cilt. Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1985.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Alî el-Bağdâdî. *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*. thk. İrşâdulhakk el-Eserî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Alî el-Bağdâdî. *Kitâbu'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm en-Neysâbüri. *el-Evsat mine's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*. thk. Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb vd. 15 Cilt. Feyyûm: Dâru'l-Felâh, 2010.
- Koç, Nagihan. *Hadislerde Ölüm*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Marûf-Arnaût, Beşşâr Avvâd-Şuayb. *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Mağribî, el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Bedrû't-temmâm şerhu Bulûgi'l-merâm*. thk. Alî b. Abdullah ez-Zeben. 10 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1994.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr fi fıkhu mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Alî Muhammed Mu'avvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî. *Şerhu't-Telkîn*. thk. Muhammed Muhtâr es-Selâmî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1997.

- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Mübârekfûrî, Ebü'l-Ulâ Abdurrahman b. Abdurrahim. *Tuhfetu'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed. 10 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Feyhâ-Dâru'l-Menhel Nâşîrûn, 2011.
- Münâvî, Abdurra'ûf b. Tâcül'ârifîn. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1972.
- Nesâî, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Kitâbu'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Bûrân ed-Dannâvî-Kemal Yûsuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1985.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Kitâbu'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî*. thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1980.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Minhâcu'l-muhaddisîn ve sebîlu tâlibîhi'l-muhakkikîn fî şerhi Sahîhi Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî*. thk. Mâzin b. Muhammed es-Sîrsâvî. 15 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Minhâcî'l-Kavîm, 2020.
- Özdemir, Veysel. *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2014.
- Rabbât-İd, Hâlid-Seyyid İzzet. *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 22 Cilt. Feyyûm: Dâru'l-Felâh, 2009.
- Serahsî, Ebü Bekir Muhammed b. Ahmed. *Kitâbu'l-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Suiçmez, Yusuf. *Sahabe ve Tabiîn Sözlürinin Hz. Peygamber'e Nispeti*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Şâfiî, Ebü Abdullah Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib. 11 Cilt. Mansura-Beyrut: Dâru'l-Vefâ-Dâru İbn Hazm, 2019.
- Şener, Mehmet. "Cenaze (İslâm'da Cenaze)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/354-357. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şevkânî, Ebü Abdullah Muhammed b. Alî. *Neylu'l-evâtâr min esrâri Münteka'l-ahbâr*. thk. Muhammed b. Subhî b. Hasen Hallâk. 16 Cilt. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2007.
- Şeybânî, Ebü Abdullah Muhammed b. el-Hasen. *Kitâbu'l-Âsâr*. thk. Hâlid el-Avvâd. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsum Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. Avdullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Tayâlisî, Ebü Dâvûd Süleymân b. Dâvûd. *Müsnedü Ebü Dâvud et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1999.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *el-İlelü'l-kebîr*. thk. es-Seyyid Subhî es-Sâmerrâî vd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. "Ölüm (İslâm'da Ölüm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/34-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ünalın, Abdullah. "İbn İshâk ve Hadis Rivayetindeki Yeri". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 2 (2009), 97-113.
- Vellevî, Muhammed b. Alî. *Zahîratu'l-ukba fî şerhi'l-Müctebâ*. 4 Cilt. Riyad-Mekke: Dâru'l-Mirâc-Dâru Âl-i Burûm, 1996-2003.

- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâyet fi'l-Kütübi's-Sitte -Sıbt İbnü'l-Acemî'nin Hâşiyesi ile birlikte-*. thk. Muhammed Avvâme-Ahmed Muhammed Nemir el-Hafîb. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible-Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Mühezzeb fi ihtisâri's-Süneni'l-kebîr li'l-Beyhakî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm vd. 10 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 2001.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Muhammed Rıdvân Arkûsî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Bahâdır. *el-İcâbe li-îrâdi mâ'stedrekethu Âişe ala's-sahâbe*. thk. Bünyamin Erul. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Zeydânî, Muzhiriddin el-Hüseyn b. Mahmûd. *el-Mefâtiḥ fi şerhi'l-Mesâbîḥ*. thk. Nûreddin Tâlib. 6 Cilt. Kuveyt: İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2012.